

niom, którzy, wraz z mistrzem czy raczej majstrem ciesielskim, wędrowali i wynajmowali się do prac budowlanych. Często było też tak, że majster ciesielski wędrował sam, a gdy dostał zlecenie wybudowania domu, dobierał sobie ekipę na miejscu. W związku z wędrownym charakterem tego zawodu, cieśla posługiwał się małym asortymentem narzędzi: siekiera, topór, dłuto, strug zdzierak, ręczna piła, metr, pion, poziomica, kołowrót krążkowy i powrozy jako narzędzia dźwigowe. Rozmaitość budowli jaką stawiał cieśla (domy mieszkalne, gospodarce, przemysłowe – młyny, folusze, tartaki) potwierdza ich wysokie umiejętności w zakresie znajomości surowca (drewna), jego obróbki, technik stosowanych przy łączeniu różnych gatunków drewna i elementów budowli ze sobą, jak również wiedzę inżyniersko-architektoniczną w konstruowaniu maszyn drewnianych np. wiatraków, młynów czy foluszy. Wraz z rozwojem budownictwa murowanego tradycyjne ciesielstwo wiejskie zmieniło zakres swojej działalności, ograniczając się głównie do wykonywania więźby dachowej, legarów pod podłogę i tragarzy, dźwigających powałę.

Stolarstwo

Aż do połowy XVIII w. większość mebli i sprzętów domowych chłopcy wykonywali sami, ponieważ niezbędne narzędzia ciesielskie i stolarskie znajdowały się w każdym gospodarstwie i prawie każdy chłop umiał się nimi posługiwać. Prace te często zlecano też cieślom, stelmachom, kołodziejom. Do wyrobu sprzętów podstawowej użyteczności (ławy, stołki, podesty do spania, półki, skrzynie itp.) używano narzędzi ciesielskich. Różniły się one od mebli stolarskich – były skromnie zdobione rytowaniem, żłobieniem, profilowaniem kantów, jednobarwnym malowaniem. W ten sposób zdobiono ciesielskie skrzynie na zboże, żydle, ławy, półki, krzyżaki lub nogi stołów, ścianki łózek. Tocznie wykorzystywano w nośnych partiach mebli: kuliste lub spłaszczone nogi skrzyń, szaf, nogi krzesel, ławek, kolumnienki baldachimów łózek.

Meblarstwo ludowe rozwijało się od starych technik ciesielskich do bardziej subtelnych i delikatnych technik stolarskich.⁸ W większych osiedlach, miasteczkach, występowało po kilku stolarzy

kteńi społecznie s tesařským mistrem putovali krajem a nechali se najímat na tesařské práce. Často to bývalo tak, že tesařský mistr putoval sám, a když dostal zakázku na stavbu domu, vybral si spolupracovníky na místě. Potulný charakter této profese nedával tesaři možnost používat široký rejstřík nářadí. Tesař se sebou nosil malou sekyru, velkou sekyru, dláto, poříz, ruční pilu, metr, olovnici, vodováhu, kolovrátek a provazy na zvedání závaží. Různost staveb, které tesaři stavěli (obytné domy, hospodářské a průmyslové budovy – mlýny, valchovny, pily), potvrzuje jejich velké dovednosti při práci s materiálem, jeho zpracování, pokročilé techniky používané při spojování různých druhů dřeva a konstrukčních prvků, i inženýrské a architektonické znalosti při stavbě dřevěných strojů např. větrných a vodních mlýnů nebo valchoven. Současně s rozvojem zděné architektury změnilo tradiční tesařství svůj záběr a soustředilo se na výrobu střešních krovů, dřevěných stropů a nosníků.

Truhlářství

Až do poloviny 18. století si rolníci většinu nábytku a domácího nářadí vyráběli sami, protože nezbytné tesařské a truhlářské nářadí se nacházelo v každé chalupě a téměř každý muž s ním uměl zacházet. Tyto práce byly často zadávány také tesařům a kolářům. K výrobě základního nábytku (lavice, stoly, podesty ke spaní, poličky, truhlice atd.) se používalo tesařské nářadí. Tento nábytek se lišil se od nábytku vyrobeného truhlářem, byl jednoduše zdobený rytím, hloubením, profilováním hranolů, jednobarevnou malbou. Tímto způsobem se zdobily jednoduché truhlice na obilí, židle, lavice, poličky, křídle nebo nohy stolů, stěny postelí. Soustružení se používalo u nosných součástí nábytku: kulaté nebo zploštělé nohy truhlic, skříní, nohy židlí, lavic, sloupky postelových nebes.

Lidové nábytkářství se rozvíjelo od původních tesařských technik k detailnějším a preciznějším truhlářským technikám.⁸ Ve větších vesnicích nebo malých městech žilo vždy několik

to son or to pupils which, along with a master or rather a carpenter's foreman, wandered and hired themselves out for construction works. Often the master carpenter wandered alone, and when he got an order to build a house, he selected his team on the spot. In relation to a wandering character of this profession, the carpenter used small assortment of tools: an axe, a hatchet, a chisel, a scrub plane, a manual saw, a measuring tape, a plum, a level, a windlass and ropes as lifting tools. A big variety of buildings constructed by carpenters (houses, farm buildings, industrial – mills, fulling mills, sawmills) confirms their high abilities in the acquaintance of raw material (of wood), its processing, techniques adopted to join different kinds of wood and elements of one construction, as well as engineering-architectural knowledge in constructing wooden machines, e.g. windmills, mills, or fulling mills. Along with the development of brick buildings, the traditional rural carpentry changed the scope of its activity, confining mainly to carry out rafter framing, floor joists and joists carrying a ceiling.

Joinery

Until the mid-eighteenth century, peasants produced most of their furniture and household appliances on their own, since indispensable carpenter's and joiner's tools were in every household, and almost every peasant knew how to use them. These works were often commissioned also to carpenters, cart wrights, or wheelwrights. For the production of appliances of basic use (benches, stools, wooden platforms for sleeping, shelves, boxes, etc.), carpenter's tools were used. These differed from joiner's furniture, as they were modestly decorated with carving, grooving, profiling of edges, monochromatic painting. In this way, carpenter's chests for cereal crops, side chairs, benches, shelves, trestles or legs of tables, boards of beds, were decorated. Turning was used in load-bearing segments of furniture: spherical or flattened legs of chest boxes, wardrobes, leg of chairs, benches, columns of baldaquins of beds.

The folk furniture industry developed from old carpenter's techniques to more subtle and delicate joiner's techniques.⁸

⁸ J. Sojkova, J. Lauda, *Przewodnik po wystawie. Otwarty magazyn wyrobów tekstylnych i stolarskich*, Sprawa KRNAP-Karkonoske muzeum Vrchlabi, s. 2.

⁸ J. Sojkova, J. Louda, *Przewodnik po wystawie. Otwarty magazyn wyrobów tekstylnych i stolarskich*, Správa KRNAP - Krkonošské muzeum Vrchlabí, s. 2.

⁸ Sojkova J.,Lauda J., *Przewodnik po wystawie. Otwarty magazyn wyrobów tekstylnych i stolarskich*, Sprawa KRNAP–Karkonoske muzeum Vrchlabi, p.2

(od 2. połowy XVIII do końca XIX w. na Dolnym Śląsku było ok. 500 warsztatów stolarskich, najwięcej w okolicach: Świdnicy, Lwówka, Jeleniej Góry i Bolkowa) wyrabiających meble, trumny, skrzynie na zboże i inne produkty, drobne narzędzia rolnicze (grabie, cepy) oraz zajmujących się stolarką budowlaną (drzwi, ramy okienne, układanie stropów i podłóg). Tradycyjne pracownie stolarskie mieściły się w szopach, rzadziej w izbie. Wyposażone były w stół stolarski i w ręczne narzędzia: piły, strugi, wiertła, dłuta, przyrządy pomiarowe, młotki, obcegi itp.⁹

Malowane meble były wykonywane głównie z miękkiego drzewa. Technika malowania mebli przejęto ze sztuki stylowej, którą dostosowano do skromnych warunków i potrzeb warsztatu wiejskiego. Dekoracyjne motywy stolarz tworzył według własnoręcznie sporządzonych szablonów i wzorników (w postaci pomalowanych desek) umożliwiających ich różne kombinowanie. Domalowania używano farb temperowych, jajecznych, olejowych lub klejowych, których odcienie stolarz sobie sam dobierał i przygotowywał. Malowano przy pomocy gąbki lub pędzla, ale także grzebienia i palców; niektóre części dekoracji malowano z tzw. "wolnej ręki", niektóre przez szablony. Kontury i szczegóły twórca własnoręcznie domalowywał później pędzelkiem. Gotową dekorację chroniono warstwą pokostu lub wosku pszczelego rozpuszczonego w oleju. Meble o różnorodnym tle np. niebieskozielonym, marmurowym lub brązowo-czerwonym, ozdobione wzorem kwiatów, ptaszków lub postaci np. oracza z radłem, cieszyły się wielkim powodzeniem po obu stronach Karkonoszy¹⁰.

Wraz ze znajomością nowych metod, wyuczeni w miejskich warsztatach wiejscy rzemieślnicy, wnosili w swe środowisko „modne trendy” meblarstwa stylowego.

truhlářů (od 2. poloviny 18. do konce 19. století působilo v Dolním Slezsku přibližně 500 truhlářských dílen, nejvíce v okolí: Svídnice, Lwówku, Jelení Hory a Bolkowa). Vyráběl se v nich nábytek, rakve, truhly na obilí a další výrobky, drobné zemědělské nářadí (hrábě, cepy) a také stavební výrobky (dveře, okenní rámy, prkna na stropy a podlahy). Tradiční truhlářské dílny se nacházely ve stodolách, zřídka ve světnici. V dílně stála teslice, truhlář používal toto ruční nářadí: pily, hoblíky, vrtáky, dláta, měřicí pomůcky, kladívka, kleště atd.⁹

Malovaný nábytek se vyráběl především z měkkého dřeva. Technika malování nábytku byla převzata ze stylového umění a byla přizpůsobena skromným podmínkám a potřebám venkovské dílny. Truhlář vytvářel dekorativní motivy podle vlastnoručně vyrobených šablon a vzorů (v podobě malovaných prken), které umožňovaly jejich různou kombinaci. K malování se používaly temperové, vaječné, olejové nebo disperzní barvy, jejichž odstíny si vybíral a připravoval sám truhlář. Malba se prováděla pomocí houbičky nebo štětce, ale hřebenu nebo prstů, některé části dekorací se malovaly tzv. volnou rukou, některé naopak pomocí šablon. Tvary a detaily později autor vlastnoručně domalovával štětečkem. Hotovou malbu chránila vrstva fermeže nebo včelího vosku rozpuštěného v oleji. Po obou stranách Krkonoš byl velmi oblíben nábytek různých barev např. modrozelený, mramorový nebo hnědočervený, ozdobený květinovým nebo ptačím vzorem nebo např. postavami orače s radlem¹⁰.

Venkovští řemeslníci, kteří se vyučili v městských dílnách, si společně se znalostmi nových metod přinášeli do svého prostředí „módní trendy“ stylového nábytkářství.

In bigger settlements, small towns, there were several joiners (from the second half of the eighteenth century to the end of the nineteenth century, in Lower Silesia there were around 500 joiner's workshops, the most of them in the area of: Świdnica, Lwówek, Jelenia Góra, and Bolków), manufacturing furniture, coffins, chests of cereal crop, and other products, small agricultural tools (rake, flails); and dealing with building carpentry (doors, window frames, laying ceilings and floors). Traditional joiners' studios were located in sheds, more rarely in a chamber. They were equipped with a joiner's table and hand tools: saws, planes, drills, chisels, measuring instruments, hammers, pincers and the like.⁹ Painted furniture was most often made of softwood. The technique of painting furniture was adopted from art styles which were customized to modest conditions and needs of a country workshop. Decorative motifs were created by a joiner, according to hand-made templates and stencils (painted boards) that allowed any combination. They were using tempera, egg, oil or glue paints for painting, tints of which the joiner alone selected and prepared for himself. One painted with the help of sponge or brush, but also with a comb and fingers; some parts of decoration were painted of so-called "free hand", some with a template. Later, the author personally painted outlines and details with a brush. Finished decoration was protected with a layer of varnish or beeswax dissolved in oil. Furniture with different backgrounds such as blue-green, marble or brown-red with patterns of flowers, birds, or figures of, for example, a ploughman with a lister, enjoyed great success on both sides of the Karkonosze Mountains.¹⁰

⁹ H. Wesołowska, *Relikty kultury tradycyjnej*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe Dolnego Śląska*, Wrocław 1996 r., s. 224.

¹⁰ J. Sojkova, J. Louda, *Przewodnik po wystawie. Otwarty magazyn wyrobów tekstylnych i stolarskich w Karkonoskim muzeum Vrchlabi* 2011, s. 12.

⁹ H. Wesołowska, *Relikty kultury tradycyjnej*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe Dolnego Śląska*, Wrocław 1996, s. 224.

¹⁰ J. Sojkova, J. Louda, *Przewodnik po wystawie. Otwarty magazyn wyrobów tekstylnych i stolarskich w Karkonoskim muzeum Vrchlabi* 2011, s. 12.

⁹ Wesołowska H., *Relikty kultury tradycyjnej*, [in:] *Dziedzictwo kulturowe Dolnego Śląska*, Wrocław 1996, p. 224

¹⁰ Sojkova J., Louda J., *Przewodnik po wystawie. Otwarty magazyn wyrobów tekstylnych i stolarskich w Karkonoskim muzeum Vrchlabi* 2011, p. 12

193. Wzorniki papierowe do malowanych mebli śląskich z cieplickich stolarni
fot. arch. muz.

Barwnie malowane meble nie tylko pełniły w domu określone funkcje, ale również stanowiły element dekoracyjny wnętrza mieszkalnych. Ponadto miały świadczyć o statusie społecznym właścicieli. Malowane skrzynie, szafy, kredensy, zydle otrzymywały w wianie dziewczęta wychodzące za mąż. Tego rodzaju sprzęty najdłużej przetrwały w rejonie sudeckim (zdarzają się z datą z końca XVII w., choć większość z nich pochodzi z XVIII i XIX w.).

Kowalstwo

Pod koniec XVIII w. liczba warsztatów kowalskich na Dolnym Śląsku wynosiła 2554, w tym 410 przypadało na miasta i miasteczka, reszta to warsztaty rozlokowane we wsiach.¹¹ Kowale zajmowali wysoką pozycję

w tradycyjnej społeczności wiejskiej. Zaopatrywali gospodarstwa wiejskie w niezbędne narzędzia rolnicze i świadczyli usługi w zakresie ich naprawy. Do końca XVIII w. kowale produkowali większość narzędzi rolniczych. Wykonywali metalowe okucia do drewnianych narzędzi rolniczych oraz produkowali szeroki asortyment drobnych narzędzi, jak: kopaczki, motyki, sierpy. W kuźni wiejskiej powstawały kraty, zamki i zawiasy potrzebne w budownictwie i meblarstwie, okucia do wozów i sań. O dawnej świetności tradycyjnego kowalstwa świadczą żelazne krzyże nagrobne, różne przedmioty domowego użytku (świecaki, siekiery, noże). Do XIX w. warsztaty kowalskie miały pętn

¹¹ L. Itman, *Uwagi na temat zdobnictwa kowadeł śląskich*, „Roczniki Etnografii Śląskiej” t. III, Wrocław 1967, s. 91–114.

193. Papírové vzorníky k malování slezského nábytku z cieplických truhláren
fot. archív muzea

Barvitě malovaný nábytek plnil v domě nejen svou praktickou funkci, ale představoval také ozdobný prvek obytného interiéru. Navíc dokládal společenské postavení svých majitelů. Dívky na vdávání dostávaly jako věno malované truhly, skříně, kredence. Tento druh nábytku se nejdéle dochoval v sudetské oblasti (objevuje se nábytek i z konce 17. století, ačkoliv většina z nich pochází z 18. a 19. století).

Kovářství

Na konci 18. století existovalo v Dolním Slezsku 2 554 kovářských dílen, z toho 410 bylo ve městech, ostatní se nacházely na venkově.¹¹ Kováři zaujímali vysoké společenské postavení v tradiční venkovské společnosti. Dodávali pro venkovská hospodářství nezbytné zemědělské nářadí a opravovali ho. Kováři do konce 18. století vyráběli většinu zemědělského nářadí. Vyráběli kovová kování k dřevěným nástrojům a široký sortiment drobného nářadí např. motyky, srpy atd. Ve venkovské kovárně se vyráběly také mříže, zámky, dveřní a okenní závěsy a nábytková kování, kování pro vozy a saně. O schopnostech tradičních kovářů svědčí železné náhrobní kříže a předměty domácí potřeby (svícny, sekery, nože). Kováři drželi do 19. století monopol na zásobování obyvatel venkova kovovými výrobky. Od 2. poloviny 19. století začaly na dolnoslezský venkov

¹¹ L. Itman, *Uwagi na temat zdobnictwa kowadeł śląskich*, „Roczniki Etnografii Śląskiej” t. III, Wrocław 1967, s. 91–114.

193. Paper templates for painted Silesian furniture from joiner's workshop in Cieplice
photo from the Archives of the Museum

Colourfully painted furniture not only performed specific functions at home, but also constituted a decorative element of residential interiors. Moreover, they were supposed to attest to the social status of owners. Girls getting married received in the dowry painted chest boxes, wardrobes, dressers, side chairs. That kind of appliances survived for longest in the Sudetes area (some with a date from the end of the seventeenth century, though the majority comes from the eighteenth and nineteenth centuries).

Smithery

By the end of the eighteenth century, the number of blacksmith's workshops in Lower Silesia reached 2554, including 410 in the cities and small towns, the rest were workshops placed in villages.¹¹ Blacksmiths were prominent people in a traditional village community. They supplied country households with essential agricultural tools and provided services in their repair. Till the end of the eighteenth century, blacksmiths produced the majority of agricultural tools.

They produced metal fittings for wooden farming tools, and small tools, such as diggers, hoes and reaping hooks. A village smithy produced gratings, locks and hinges used in construction works and in furniture, fittings for wagons and sleighs. Iron grave crosses, different objects of home use (candle lamps, axes, knives) proved the past greatness of traditional forging. Until the nineteenth century,

¹¹ Itman L., *Uwagi na temat zdobnictwa kowadeł śląskich*, „Roczniki Etnografii Śląskiej” III, Wrocław 1967, pp.91–114

monopol na zaopatrywanie mieszkańców wsi w wyroby metalowe. Od 2. połowy XIX w. na wieś dolnośląską zaczęły napływać fabryczne maszyny rolnicze, sprzęty i narzędzia, ale jeszcze przez kilkadziesiąt lat wytwory kowalskie były dla nich równorzędną konkurencją. W pierwszych dekadach XX w. kuźnie wiejskie przeistoczyły się w warsztaty wyłącznie naprawiające lub przystosowujące narzędzia pracy do potrzeb klientów.

pronikat tovární zemědělské stroje, vybavení a nářadí, kovářské výrobky však pro ně byly ještě po několik desítek let rovnocennou konkurencí. Činnost venkovských kováren se v prvních dekádách 20. století zaměřila spíše na opravu nástrojů a úpravy pracovního nářadí podle potřeb místních obyvatel.

blacksmith's workshops had a monopoly on the supply of rural inhabitants in hardware. From the second half of the nineteenth century, factory-produced farm machinery, equipment and tools started to arrive to Lower Silesia villages, but still for some decades blacksmith's products were an equivalent competition for them. In the first decades of the twentieth century, rural forges transformed into workshops exclusively repairing or adapting tools to the needs of customers.

194. Kowadło
Karpniki, pow. jeleniogórski, 1836 r.
MJG ET 2086

194. Kovadlina
Karpniki, okres Jelení Hora, rok 1836
MJG ET 2086

194. Anvil
Karpniki, Jelenia Góra District, 1836
MJG ET 2086

Stało najczęściej na dębowym pniu, pośrodku warsztatu w miejscu łatwo dostępnym. Wokół niego koncentrowała się praca w kuźni. Na kowadle wykonywano niemal wszystkie czynności określane jako kucie, odkuwanie. Należało do nich wydłużanie, skracanie, pogrubianie, zgięcie, przecinanie, gładzenie, nitowanie, przebijanie otworów. Kowadło było traktowane jako swoista wizytówka kuźni.

Piernikarstwo

Rzemiosło piernikarskie na Śląsku istniało już w średniowieczu, ale intensywnie zaczęło rozwijać się dopiero od czasów renesansu. W pełni rozwinęło się w 2. połowie XVIII w. Warsztaty piernikarskie istniały w większości miast śląskich.

Stávala nejčastěji na dubovém kmeni uprostřed dílny na snadno dostupném místě. Kolem ní se soustředila práce v kovárně. Na kovadlině se prováděly téměř všechny činnosti nazývané jako kování. Patřilo k nim prodlužování, zkracování, zesilování, ohýbání, nastřihování, hlazení, nýtování, probíjení otvorů. Kovadlina byla považována za svébytnou vizitku kovárně.

Pernikářství

Pernikářské řemeslo existovalo ve Slezsku už ve středověku, ale intenzivně se začalo rozvíjet teprve v období renesance. Svůj vrchol zaznamenalo v 2. polovině 18. století. Pernikářské dílny existovaly ve většině slezských

Anvil most often stood in the middle of the workshop on an oak stump. The work in the forge was focused around it. On the anvil most of forging activities were performed, described as forging. Forging included extending, shortening, thickening, bending, cutting in two, smoothing, riveting, and drilling holes. The anvil often was a kind of a showpiece of a smithery.

Gingerbread Manufacture

The gingerbread manufacture craft in Silesia existed already in the Middle Ages, but it started to develop intensively only from the time of Renaissance. It fully developed in the second half of the eighteenth century. Gingerbread

W 2. połowie XVIII w. na Śląsku zaledwie 7 piernikarzy pracowało w warsztatach wiejskich. W Jeleniej Górze pod koniec XVIII w. pracowało 3 piernikarzy.¹²

Do nadania piernikowi ostatecznego kształtu niezbędna była forma piernikarska służąca do uformowania ciasta i odciśnięcia na nim określonego wzoru. Formy piernikarskie mogły być wykonywane przez mistrzów piernikarstwa lub zamówione u wykwalifikowanych snycerzy i drzeworytników. Sygnatury lub pełne nazwiska umieszczane na bocznej ściance lub wkomponowane w płasko-rzeźbę przedstawienia, mogły oznaczać autora lub właściciela warsztatu. Piernikarze zazwyczaj należeli do cechu ciastkarzy, częściej piekarzy lub cukierników. Czasami cech skupiał jednocześnie wszystkich rzemieślników zbliżonych specjalności. Aż do XVIII w. w niektórych miastach istniał zakaz sprzedaży pierników w pospólstwu. Wysokie koszty miodu i korzeni powodowały, że pierniki były towarami niedostępnymi dla chłopów. Dopiero, kiedy do wyrobu pierników zaczęto używać znacznie tańszego syropu cukierniczego i cukru trzcinowego, a później buraków cukrowych, piernik stał się dostępny dla warstw uboższych.

Przyniesiony z jarmarku, odpustu lub z miasta, piernik pełnił nie tylko rolę przysmaku. Był on cennym podarunkiem i pamiątką. Przedstawiający np. serce, niemowlę w powijkach, konia, dzika, niósł określone treści symboliczne. Motywy ikonograficzne występujące na klockach piernikarskich to przedstawienia postaci ludzkich (dam i kawalerów, wojskowych, jeźdźców na koniach, niemowląt w powijkach) i zwierzęcych (dzika, jelenia, konia, psa, wiewiórkę, baranka, koguta). Formy wykonane są z drewna lipowego, brzoźowego, klonowego, jaworowego.

měst. Ve venkovských dílnách ve Slezsku pracovalo v 2. polovině 18. století pouze 7 perníkářů. V Jelení Hoře na konci 18. století působili 3 perníkáři.¹²

Aby perník získal svou konečnou podobu, bylo nutné vytvarovat těsto pomocí perníkářské formy. Perníkářskou formu uměl vyrobit perníkářský mistr nebo na objednávku zkušený řezbář nebo dřevorytec. Inicialy nebo celé jméno na boční stěně formy nebo zasazené do rytiny výjevu označovalo autora nebo majitele dílny. Perníkáři obvykle patřili do cechu pekařů nebo cukrářů. Někdy cech sdružoval všechny řemeslníky příbuzných oborů. Až do 18. století existoval v některých městech zákaz prodeje perníků obecnému lidu. Vysoké ceny medu a koření způsobily, že perník byl pro selský lid nedostupným zbožím. Teprve v době, kdy se k výrobě perníku začal používat významně levnější cukrový sirup a třtinový cukr, později řepný cukr, se perník stal dostupný také pro vrstvu chudšího obyvatelstva.

Perník z jarmarku, poutě nebo z města plnil nejen roli pamlsku. Byl cenným dárkem a suvenýrem. Jeho tvar, např. srdce, miminka v peřince, koníka, divokého prasete, měl určitý symbolický význam. Ikonografické motivy na perníkářských formách představují lidské postavy (dámy a kavalíry, vojáky, jezdce na koních, miminka v peřince) a vyobrazení zvířat (divokého prasete, jelena, koně, psa, veverky, beránka, kohouta). Formy jsou vyrobeny z lipového, březového, javorového dřeva.

manufactures existed in most of the Silesian cities. In the second half of the eighteenth century only 7 gingerbread manufacturers worked in country workshops in Silesia. In Jelenia Góra at the end of the eighteenth century, there worked three gingerbread manufacturers.¹² To give the final shape to gingerbread, a gingerbread mould was necessary to form a dough and to impress a certain pattern on it. Gingerbread manufacture moulds could be made by masters of gingerbread manufacturing or ordered at qualified woodcarvers.

Signatures or full surnames were placed on the side or integrated into a bas-relief of a scene; they could indicate the author or the workshop's owner. Gingerbread manufacturers usually belonged to the guild of confectioners, more often of bakers or pastry cooks. The guild sometimes concentrated all craftsmen of similar specialities. Until the eighteenth century, in some cities a ban functioned on the sale of gingerbread for common people. Heavy costs of honey and roots caused that gingerbread was the good unavailable to peasants. Only when one started using for the production much cheaper confectionery syrup and cane sugar, and later sugar of sugar beets, gingerbread became available to the poorer.

Brought from a fair or a church indulgence fête, gingerbread was not only a delicacy. It was also a gift or a souvenir. Carrying certain symbolic contents, it could visualise: a heart, a baby in its infancy, a horse, a wild boar.

Iconographic motives on gingerbread blocks are representations of human figures (ladies and bachelors, servicemen, riders on horses, babies in swaddling-cloth) and animal figures (wild boar, deer, horse, dog, squirrel, lamb, cock). Moulds were produced of lime, birch, maple, or sycamore wood.

¹² E. Berendt, *Formy piernikarskie*, [w:] *Sztuka drewna. Meblarstwo i snycerstwo ludowe na Dolnym Śląsku*, Wrocław 2005, s. 139.

¹² E. Berendt, *Formy piernikarskie*, [in:] *Sztuka drewna. Meblarstwo i snycerstwo ludowe na Dolnym Śląsku*, Wrocław 2005, s. 139.

¹² Berendt E., *Formy piernikarskie*, [in:] *Sztuka drewna. Meblarstwo i snycerstwo ludowe na Dolnym Śląsku* 2005, p. 139

195. Dama z wachlarzem, forma piernikarska, 1778 r.

MJG ET 1330 a i b

Najstarsza w zbiorach forma z k. XVIII w., sygnowana E.G.S, pochodząca z warsztatu E.G. Schuberta. W zbiorach muzeów dolnośląskich znajdują się inne formy z tego warsztatu, jednak dziś trudno określić pochodzenie i miejsce działania tego mistrza piernikarskiego.

195. Dáma s vějířem, perníkářská forma, rok 1778

MJG ET 1330 a i b

Nejstarší forma ve sbírkách muzea z konce 18. století, podepsaná iniciály E. G. S., pocházející z dílny E. G. Schuberta. Ve sbírkách dolnoslezských muzeí se nacházejí další formy z této dílny, dnes je však obtížné určit původ a místo působení tohoto perníkářského mistra.

195. Lady with a fan, gingerbread mould, 1778

MJG ET 1330 a and b

The oldest one in the collection, a mould from the end of the eighteenth century, signed E.G.S, coming from the workshop of E.G. Schubert. There are other moulds from this workshop in collections of Lower Silesia museums, however today it is hard to describe the origin and place of activity of that master of gingerbread manufacturing.

196. Dzieci powracające z jarmarku cieplickiego

Jelenia Góra, l. 20., 30. XX w.

fot.

MJG H OBW 364

Od XV w. w Cieplicach urządzano duży jarmark w Palmową Niedzielę, zwany Tallsackmarkt. Na ten jarmark ściągali goście z odległej okolicy, nawet z Czech i Saksonii. Ostatni jarmark odbył się w 1945 r.

196. Děti při návratu z cieplického jarmarku

Jelení Hora, 20. – 30. léta 20. století

fot.

MJG H OBW 364

Od 15. století byl v Cieplicích na Květnou neděli pořádán velký jarmark, zvaný Tallsackmarkt. Na tento jarmark se sjížděli hosté z dalekého okolí, z Čech i Saska. Poslední jarmark se uskutečnil v roce 1945.

196. Children returning from Cieplice Fair

Jelenia Góra, the 20s and the 30s of the 20th

century.

photo

MJG H OBW 364

Since the fifteenth century, a big fair on Palm Sunday called Tallsackmarkt was set up in Cieplice. Guests were coming to this fair from distant areas, even from Bohemia and Saxony. The last fair was organised in 1945.

Tkactwo

Do połowy XIX w. tkactwo zajmowało bardzo ważną pozycję w tradycyjnej wytwórczości wiejskiej na Dolnym Śląsku. Wyrób tkanin przybrał formę, zarówno rękodzieła domowego wykonywanego w dużych gospodarstwach na własny użytek, jak i charakterystycznego dla rejonu sudeckiego chałupnictwa, produkującego od połowy XVI w. różnego rodzaju tkaniny dla rynków krajowych i zagranicznych, m.in. angielskich. Aby zapewnić wysoką jakość tkanin sprowadzano na Dolny Śląsk i osiedlano tkaczy specjalistów, głównie z Czech, Łużyc i Saksonii. W 2. połowie XIX w., wraz z rozwojem przemysłu tekstylnego, upadło tkactwo chałupnicze, a część z osiedlonych tu tkackich specjalistów przeniosła się do coraz to bardziej rozwijających się ośrodków przemysłu tekstylnego, np. Łodzi czy Andrychowa.¹³

Początkowo tkactwo było zajęciem wykonywanym tylko na własny użytek. Tkacz sam produkował przędzę, tkał, przetwarzał gotowy materiał. Wraz z rozwojem społecznym następowała specjalizacja. Około XIII w. włókiennictwo podzieliło się na specjalności: gręplarzy, prządki, tkających płótna – płócienników i sukna – sukienników oraz foluszników. Zawody te tradycyjnie występowały w okresowych ośrodkach produkcyjnych. Płóciennictwo rozwinęło się na Śląsku w Brzegu, Bytomiu, Głogowie, Jeleniej Górze, Jaworze, Kowarach, Środzie Śląskiej, Wrocławiu.

Tkactwo jako zajęcie domowe, bez szczególnej specjalizacji, zachowało się głównie na wsi, gdzie najdłużej zachowały się stare technologie i urządzenia. Warsztaty wiejskie nie były oczywiście w stanie konkurować z manufakturami, mogły natomiast uzupełniać asortyment wytwarzanych przez nie towarów, np. wyrobami o charakterze regionalnym lub takimi, których produkcja, z racji niewielkiego popytu, była dla fabryk nieopłacalna.

Tkactwo wiejskie było najczęściej zajęciem sezonowym, pracowano w zimie, latem obrabiając ziemię. Tradycyjnie było ono przypisane kobietom, ale na wsi byli również zawodowi tkacze, mężczyźni. Zostawali nimi najczęściej małorolni i

¹³ H. Wesołowska, *Dolny Śląsk jako region etnograficzny*, [w:] *Śląsk, Schlesien, Slesko. Przenikanie kultur*, Wrocław 2000, s. 25.

Tkalcovství

Tkalcovství v Dolním Slezsku zaujímalo do poloviny 19. století velmi důležitou pozici v tradičním venkovském řemesle. Výroba látek měla formu domácí ruční práce a provozovala se na velkých statcích i v chudých venkovských staveních. Od poloviny 16. století se různé druhy látek vyráběly pro domácí i zahraniční trh např. v Anglii. Aby byla zajištěna vysoká kvalita látek, byli do Dolního Slezska zváni tkalci specialisté, hlavně z Čech, Lužice a Saska. V 2. polovině 19. století, současně s rozvojem textilního průmyslu, upadlo domkářské tkalcovství na významu a část usazených tkalcovských mistrů se přestěhovala do rozvíjejících se středisek textilního průmyslu, např. do Lodži nebo Andrychova.¹³

Tkalcovství bylo původně činností provozovanou pouze pro vlastní potřeby. Tkadlec si sám vyráběl přízi, tkał i zpracovával hotový materiál. Společně se sociálním rozvojem docházelo ke specializaci. Přibližně v 18. století se textilní výroba rozdělila na specializace: česače, přadleny, pláteníky, kteří vyráběli plátno, soukeníky, kteří vyráběli sukno, valcháře. Tyto tradiční profese se vyskytovaly ve výrobních střediscích. Plátenictví se ve Slezsku rozvíjelo především v Brzegu, Bytomu, Hlohově, Jelení Hoře, Jaworu, Kowarech, Środě Śląské, Vratislavi.

Tkalcovství se jako domácí práce bez zvláštní specializace udrželo zejména na venkově, kde se nejdéle udržely staré technologie a stavy. Venkovské dílny samozřejmě nebyly schopny konkurovat manufakturám, mohly však doplňovat nabídku sortimentu o své výrobky, např. výrobky regionálního charakteru nebo takové, jejichž výroba nebyla z důvodu malé poptávky pro manufaktury zajímavá.

Vesnické tkalcovství bylo nejčastěji sezónní prací, pracovalo se v zimě, v létě se pracovalo na poli. Tradičně se mu věnovaly ženy, na vesnici však existovali také profesionální tkalci, muži. Byli to nejčastěji malorolníci nebo bezzemci z vesnic a měst. Pracovali po celý rok až do vyčerpání surovin nebo objednávek. Řada z nich dosáhla vysoké úrovně

¹³ H. Wesołowska, *Dolny Śląsk jako region etnograficzny*, [in:] *Śląsk, Schlesien, Slezsko. Przenikanie kultur*, Wrocław 2000, s. 25.

Weaving

Till the mid-nineteenth century, the weaving had a very important position in the traditional country production in Lower Silesia. The production of fabrics took form of both home handicraft made in large farms for personal use and cottage industry characteristic for the Sudetes area, from the mid-sixteenth century producing fabric of different kind for the domestic and foreign markets, among others to England. In order to obtain the best quality of fabrics, specialists of weaving were brought to Lower Silesia and settled here, mainly from Bohemia, Lusatia and Saxony. In the second half of the nineteenth century, along with the development of textile industry, an outwork weaving collapsed, and a part of weaving specialists who had settled here, transferred to more and more developing centres of textile industry, e.g. Łódź or Andrychów.¹³

At first, the weaving was a job performed only for personal use. A weaver himself produced yarn, wove, and processed ready material. Along with the social development, the specialization took place. Around the thirteenth century, the textile industry divided into following specializations: carders, spinners, linen weavers, broadcloth weavers, and fullers. These professions traditionally occurred in certain production centres. Linen weaving developed in Silesia in Brzeg, Bytom, Głogów, Jelenia Góra, Jawor, Kowary, Środa Śląska, and Wrocław.

The weaving as a household work, without any particular specialization, remained mainly in the village, where old technologies and devices survived for the longest. Country workshops were certainly not able to compete with manufactures, however they could supplement the assortment of goods produced by them, e.g. with products of regional character or of such, the production of which was unprofitable for factories because of low demand.

The rural weaving was most often a seasonal job, one was occupied with it in winter, and in summer – was tilling the ground. Traditionally, it was assigned to

¹³ Wesołowska H., *Dolny Śląsk jako region etnograficzny*, [in:] *Śląsk, Schlesien, Slesko. Przenikanie kultur*, Wrocław 2000, p.25

bezrolni mieszkańcy wsi i miasteczek. Pracowali przez cały rok aż do wyczerpania się surowca lub zamówień. Wielu z nich osiągnęło wysoki poziom produkcji. Wykonywane na wsi lniane, konopne, wełniane lub lniano-wełniane tkaniny, szlachetne i zgrzebne, przeznaczone były na odzież, bieliznę, ręczniki, obrusy, płachty i worki. Specyfika, różnorodność i zakres czynności tkackich wykluczały możliwość wykonywania ich wszystkich w jednym, wydzielonym pomieszczeniu. Moczenie i wstępna obróbka słomy, włókien oraz wełny odbywały się na wolnym powietrzu przy użyciu m.in. trzepaków, międlców (cierlic), grzebieni, szczotek i grepli. Żmudne i czasochłonne przędzenie włókien lnianych, konopnych lub owczych wykonywano pierwotnie za pomocą wrzecion i przęślic, a od XIX w., napędzanych pedałami kołowrotków. Zwijaniem nici (oraz często ich mierzeniem) przy użyciu motowideł, wijadeł, sukadeł, szpularzy itd., podobnie jak przędzeniem, zajmowały się wyłącznie kobiety. Finalną czynnością było tkanie, czyli najogólniej mówiąc, krzyżowe przeplatanie wielu nici osnowy z pojedynczą nicią wątku. Dawniej wykonywano je przy użyciu prymitywnych deseczek tkackich, następnie warsztatów pionowych, wreszcie, po licznych modernizacjach, dużych, poziomych krosien o dość złożonych konstrukcjach. Utkane płótno oraz przędzę przeznaczoną na nici do szycia poddawano bielaniu. Proces ten polegał na praniu, gotowaniu, ługowaniu popiołem z brzozy, wierzby lub topoli oraz bielaniu na słońcu rozłożonego płótna lub przędzy. Część płócien farbowano początkowo za pomocą barwników roślinnych. Z farbowaniem wiązało się drukowanie tkanin (nadawanie im wzorów) za pomocą stempli, klocków drukarskich. Rozłożone na stole płótna drukowano, odciskając stemple jeden przy drugim. Większość końcowych zabiegów, np. farbowanie tkanin, ich folowanie (czyli zbijanie, filcowanie) oraz drukowanie wzorami zlecano z reguły specjalistycznym pracownikom¹⁴.

¹⁴ J. Bohdanowicz, *Zapomniane Rzemiosła po śląskiej i czeskiej stronie Karkonoszy*, katalog wystawy, Jelenia Góra 2007, s. 22–23.

produkcje. Lnęné, konopné, vlněné nebo vlněno-lněné látky, ušlechtilé i hrubé, vyráběné na venkově, byly určeny na oděvy, prádlo, ručníky, ubrusy, plachty a pytle. Specifičnost, rozmanitost i rozsah tkalcovských činností vylučovaly možnost jejich provádění v jedné, oddělené místnosti. Máčení a vstupní zpracování slámy, vláken a vlny se provádělo na čerstvém vzduchu pomocí potěraček, mědlců (trdlců), drhlenů, kartáčů a mykaček. Jednotvárné a časově náročné předení lněného, konopného vlákna nebo ovčí vlny se původně dělalo pomocí větren a přeslic, ale od 19. století byly tyto nástroje poháněny pedálem kolovrátku. Svíjením nití (a často jejich měřením) pomocí motovidel, navíjadel, soukadel, špulířů atd. se podobně jako předením zabývaly výhradně ženy. Finální činností bylo tkaní, neboli zeširoka řečeno, křížové proplétání řady nití v osnově jednou nití útku. Dříve se vykonávala pomocí primitivních tkalcovských prkýnek, později svislých stavů, nakonec, po řadě modernizací, na velkých, vodorovných stavech se složitou konstrukcí. Utkané plátno a příze určená na šicí nitě byly běleny. Tento proces spočíval v praní, vaření, louhování březovým, vrbovým nebo topolovým popelem a bílením rozloženého plátna nebo příze na slunci. Část pláten se dříve barvila pomocí rostlinných barviv. S barvením souvisel potisk látek (vzorování) tiskařskými štočky. Plátno rozložené na stole se tisklo otiskováním štočku vedle sebe. Většina finálních činností, např. barvení látek, valchování (filcování) a potisk vzory se zpravidla zadávala specializovaným dílnám¹⁴.

¹⁴ J. Bohdanowicz, *Zapomniane Rzemiosła po śląskiej i czeskiej stronie Karkonoszy*, katalog wystawy, Jelenia Góra 2007, s. 22–23.

women, but there were also professional men weavers in the village. Most often, they were smallholding or landless country dwellers and inhabitants of small towns. They worked all the year round until running out of raw material or orders.

Many of them achieved a high level of production. Fabrics made in the country: linen, hemp, woollen or linen–woollen, noble and coarse, were intended for clothes, underwear, towels, tablecloths, sheets, and sacks. The specificity, the diversity and the scope of weaving activities excluded the possibility of carrying them all out in one allocated room. The soaking and preliminary processing of straw, fibres and wool took place in the open air with the use of, among others: scutching tools, flax breaks, combs, brushes, and cards.

Laborious and time-consuming spinning of flax, hemp or sheep's fibres, was performed originally with spindles and distaffs, and since the nineteenth century, with spinning wheels driven by pedals. Exclusively women occupied themselves with spinning and winding up a thread (and often with measuring it), with the help of reels, bobbin winders, spooling devices, etc. Weaving was a final activity which, generally speaking, means: the cross intertwining of many threads of the warp with a single thread of the weft. In old times, it was carried out using primitive weaving boards, later – warp-weighted looms, and finally, after numerous modernizations – big horizontal looms of quite a complex structure.

Woven linen and the yarn destined for sewing thread underwent bleaching. This process consisted of washing, boiling, leaching with ash from birch, willow or poplar, and bleaching of unfolded linen or yarn in the sun. At the beginning, some linen was dyed with vegetable dyes. A textile printing (impressing patterns) was combined with dyeing, with the help of stamps, printing blocks. Linen, unfolded on the table, was being printed by impressing stamps one next to another. The majority of final treatments, e.g. dyeing of fabrics, fulling (that is: tucking them, felting), and printing with patterns, was usually commissioned to specialized workshops¹⁴.

¹⁴ Bohdanowicz J., *Zapomniane rzemiosła po śląskiej i czeskiej stronie Karkonoszy*, exhibition catalogue, Jelenia Góra 2007, pp. 22–23

197. Przy gręplarcie lnu (Beim Flachsgrampeln)

Erich Fuchs (1890 – 1983), 1925 r.
akwaforta, 24 x 30,6 cm

MJG AH 5538

197. U mykačky lnu (Beim Flachsgrampeln)

Erich Fuchs (1890 – 1983), 1925
lept, 24 x 30,6 cm

MJG AH 5538

197. At the flax carding machine (Beim Flachsgrampeln)

Erich Fuchs (1890–1983), 1925
etching, 24 x 30,6 cm

MJG AH 5538

198. Wieczór prądek

Szklarska Poręba, l. 20., 30. XX w.
karta pocztowa

198. Přádlení za večera

Szklářská Poruba, 20. – 30. léta 20. století
pohlednice

198. Evening of spinners

Szklarska Poręba, the 20s, 30s of the 20th century
postcard

199. Zwijanie przędzy lnianej

Erich Fuchs (1890 – 1983), 1917 r.
akwaforta, 29 x 33 cm

MJG AH 5306

199. Navíjení lněné přize

Erich Fuchs (1890 – 1983), 1917
lept, 29 x 33 cm

MJG AH 5306

199. Winding up linen yarn

Erich Fuchs (1890–1983), 1917
etching, 29 x 33 cm

MJG AH 5306

200. Friedel przy nawijaniu nici na szpulki (Der Friedel beim „Pfeifen“)

Erich Fuchs (1890 – 1983), 1917 r.
akwaforta, 22 x 29 cm

MJG AH 5304

200. Friedel navíjí nitě na špulky (Der Friedel beim „Pfeifen“)

Erich Fuchs (1890 – 1983), 1917
lept, 22 x 29 cm

MJG AH 5304

200. Friedel winding a thread on a bobbin (Der Friedel beim „Pfeifen“),

Erich Fuchs (1890–1983), 1917
etching, 22 x 29 cm

MJG AH 5304

201. Deseczka do snucia osnowy
dřevo
MJG ET 1701

201. Prkýnko ke spřádání osnowy
dřevo
MJG ET 1701

201. Board for warping
wood
MJG ET 1701

202. Przygotowanie osnowy I (Beim Scheren I)
Erich Fuchs (1890 – 1983), 1917 r.
akwaforta, 30 x 23,5 cm
MJG AH 5307

202. Příprava osnowy I (Beim Scheren I)
Erich Fuchs (1890 – 1983), 1917
lept, 30 x 23,5 cm
MJG AH 5307

202. Preparing the warp I (Beim Scheren I)
Erich Fuchs (1890–1983), 1917
etching, 30 x 23,5 cm
MJG AH 5307

Ubiór – strój

Jednym z ważnych zajęć w życiu mieszkańców gospodarstwa wiejskiego była produkcja ubrań. Ubranie, poza funkcją czysto praktyczną, informowało również o pochodzeniu społecznym i o miejscu zamieszkania. Wpływ na formę odzieży miały takie czynniki jak moda, upodobania, warunki klimatyczne oraz możliwości technologiczne, czyli narzędzia i dostępne surowce.

Oděv - kroj

Jednou z nejdůležitějších činností v životě obyvatel venkovského statku byla výroba oblečení. Oděv kromě čistě praktické funkce sloužil také jako nosič informace o sociálním postavení a místě původu. Oděv ovlivňovala např. móda, estetické preference, klimatické podmínky a technologické možnosti, neboli nástroje a dostupné suroviny.

Clothes – folk costume

The production of clothes was one of the most important occupations in life of country household inhabitants. Clothes, apart from a purely practical function, also announced the social origins and the place of habitation. The form of clothes was affected by such factors as fashion, likings, climatic conditions, and technological possibilities, i.e. tools and available raw materials.

Strój ludowy to określenie odnoszące się w istocie do odświętnego ubioru chłopskiego, strojnego, paradnego, od którego różnił się nieraz znacznie prosty ubiór codzienny do pracy. Strój odświętny kompletowany był dużym nakładem kosztów i wysiłku zgodnie z przyjętymi w grupie lokalnej zasadami i modą. Poza efektami czysto upiększającymi, strój miał pokazywać zamożność i pozycję społeczną oraz przynależność do określonej grupy. Dlatego ważny był nie tylko fakt posiadania stroju, ale i sposób jego noszenia.¹⁵ Największy rozwój stroju ludowego nastąpił w XIX w., w okresie przeobrażeń społeczno-gospodarczych wywołanych zniesieniem pańszczyzny i jednocześnie gwałtownym rozwojem przemysłu, intensywnym rozwojem miast, czego skutkiem było silne oddziaływanie kultury miast na społeczność wiejską i małomiasteczkową. Większa niż dotąd możliwość nabywania wyrobów przemysłowych przyczyniła się do wzbogacenia i zróżnicowania strojów bazujących dotąd na surowcach naturalnych i tkaninach samodziiałowych. W 2. połowie XVIII w. moda miejska wspierana maszynowo tkanymi produktami, wyparła tradycyjny ubiór. Ta idea szybko dotarła na Dolny Śląsk i spowodowała znacznie szybsze niż w innych regionach, zarzucenie dawnego chłopskiego odzienia. Najniższe warstwy społeczności wiejskiej korzystały z rękodzielniczych wyrobów (głównie były używane tkaniny samodziiałowe wełniane lub lniane) i tradycyjnych, prostych form ubioru o prymitywnym kroju i stosunkowo ograniczonym zdobnictwie. Natomiast zamożni i wolni chłopi bez ograniczeń naśladowali modę dworsko-miejską. Mężczyźni ubierali spodnie ze skóry do kolan, jedwabne pończochy i krótkie skórzane buty – czółenka z klamrą, do tego jedwabną lub adamaszkową kamizelkę z łańcuszkiem i zegarkiem, kolorową, jedwabną chustkę pod szyję fantazyjnie zawiązaną i do tego długi, czarny żupan bądź frak z cylindrem lub ciemnym kapeluszem.

Lidový kroj je pojem, který se týká v podstatě slavnostního selského oděvu, který se často lišil od jednoduchého každodenního pracovního oděvu. Slavnostní kroj si jeho majitel sestavoval za značné peníze a úsilí podle pravidel a módy, které byly akceptovány v dané místní komunitě. Kromě čistě estetického dojmu měl kroj dokládat bohatství, společenské postavení a příslušnost k určité skupině. Proto byla důležitá nejen skutečnost, že jedinec vlastnil kroj, ale také způsob, jakým ho nosil.¹⁵ Lidový kroj zaznamenal svůj největší rozvoj v 19. století v době společensko-hospodářských změn vyvolaných zrušením nevolnictví a současně dynamickým rozvojem průmyslu, intenzivním rozvojem měst, který měl za následek silné působení městské kultury na maloměstskou a venkovskou společnost. Větší možnost nakupovat průmyslové výrobky se zasloužila o obohacení a rozrůznějí krojů, které dosud používaly výhradně přírodní suroviny a podomácku vyráběné látky. Tradiční oblečení vytlačila v 2. polovině 18. století městská móda podpořena strojevě tkanými výrobky. Tento trend rychle pronikl do Dolního Slezska a vedl k mnohem rychlejšímu opouštění tradičního venkovského oděvu než v jiných oblastech Polska. Nejnižší společenské vrstvy na venkově nosili rukodělné výrobky (zejména se používaly podomácku tkané vlněné nebo lněné látky) a tradiční, jednoduché formy oděvu s jednoduchým střihem a relativně omezeným zdobením. Naopak zámožní a svobodní sedláci bez omezení následovali šlechtickou a měšťanskou módu. Muži nosili kožené kalhoty do kolen, hedvábné punčochy a krátké kožené boty – polobotky s přezkou, k tomu hedvábnou nebo damaškovou kamizolu s řetízem a hodinkami, barevný, hedvábný kapesníček výstředně zavázaný pod krkem a k tomu dlouhý, černý kabátec nebo frak s cylindrem nebo tmavým kloboukem.

A folk costume is a term referring to a festive peasant's dress which significantly differed from a simple everyday outfit for work. A festive dress was completed with significant costs and efforts, in accordance to accepted principles and fashion in a local group. Except the aesthetic reasons, it was supposed to show wealth and social status of the owner and his membership in a particular group. Therefore, not only the fact of having a dress but also the way of carrying it were important.¹⁵

The largest development of folk costumes occurred in the nineteenth century, a period of social and economic transformations caused by the abolition of serfhood and a rapid development of the industry. The opportunity, larger than ever, to purchase industrial products contributed to enrich and diversify outfits, which were based on natural materials and worsted fabrics beforehand. In the second half of the eighteenth century, municipal fashion, supported by machine produced fabrics, pushed the traditional costume out. This idea quickly reached Lower Silesia and caused, much faster than in other regions, a renunciation of the old peasant clothing. The lowest class of a rural population benefited from handicraft products (mainly worsted wool or linen fabric) and traditional, simple forms of dress of a primitive cut and relatively frugal decoration. Wealthy and free peasants imitated the manor and bourgeois fashion without limitation. Men wore leather knee-length britches, silk stockings, and short leather shoes – court shoes with buckles, and a silk or damask waistcoat with a watch on a chain, a colourful silk scarf fancifully tied on the neck; and a long, black caftan or a tailcoat with a cylinder hat or a dark hat.

¹⁵ E. Fryś-Pietraszkowa, *Strój* [w]: E. Fryś-Pietraszkowa, A. Kuczyńska-Iracka, M. Pokropek, *Sztuka Ludowa w Polsce*, Warszawa 1988, s. 134.

¹⁵ E. Fryś-Pietraszkowa, *Strój* [in]: E. Fryś-Pietraszkowa, A. Kuczyńska-Iracka, M. Pokropek, *Sztuka Ludowa w Polsce*, Warszawa 1988, s. 134.

¹⁵ Fryś-Pietraszkowa E., *Strój* [in]: Fryś-Pietraszkowa E., Kuczyńska-Iracka A., Pokropek M., *Sztuka Ludowa w Polsce*, Warszawa 1988, p.134.

203. Mężczyzna w tradycyjnym stroju męskim

fot. arch.muz.

Zasadnicze części stroju męskiego to biała lniana koszula z wysokim lub wykładanym kołnierzem, kolorowa chustka wiązana na szyi, kamizelka, krótka katanka z sukna – granatowa lub modra, frak (gł. odświętnie) z ciemnego sukna, długi, granatowy lub czarny płaszcz w typie żupana, długie, ciemne, wełniane spodnie lub krótkie do kolan wykonane ze skóry zwane „jeleniakami”; do krótkich spodni obowiązkowo jedwabne lub wełniane podkolanówki i ciemne buty: płytkie czółenka na klamrę lub do długich spodni wysokie buty z cholewami (górzyste tereny XIX w.); cylinder (odświętnie), czapka rogatywka lub kapelusz z szerokim rondem.

203. Muž v tradičním mužském kroji

fot. archiv muzea

Hlavními částmi mužského kroje byly bílá lněná košile s vysokým nebo skládaným límcem, barevný šátek uvázaný na krku, kamizola, krátký kabátek ze sukna - modrý nebo tmavě modrý, frak (hl. slavnostní) z tmavého sukna, dlouhý, tmavě modrý nebo černý kabátec, dlouhé tmavé, vlněné kalhoty nebo krátké kožené kalhoty po kolena zvané „jelenáky“; ke krátkým kalhotám se povinně nosily vlněné podkolenky a tmavé boty: nízké polobotky s přezkou nebo k dlouhým kalhotám holínky (horské oblasti, 19. století); cylinder (slavnostní), čepice rohatka nebo klobouk s širokou krepou.

203. Mann in the traditional male dress

photo: the Archives of the Museum

Basic components of the man's dress were: a white linen shirt with the high or laid out collar, a colourful scarf tied on the neck, a waistcoat, a short jacket of broadcloth – dark blue or cerulean, a tailcoat (mainly festive) of dark broadcloth, long dark blue or black coat in the type of a caftan, long dark woollen trousers or knee-length britches made of leather called "jeleniaki"; with britches there were obligatory silk or wool knee-length socks and dark shoes: shallow court shoes with buckles or high boots with long trousers (mountainous areas in the nineteenth century); a cylinder hat (festively), a four-cornered cap or a wide-brimmed hat.

204. Družba (Huxtbitter)

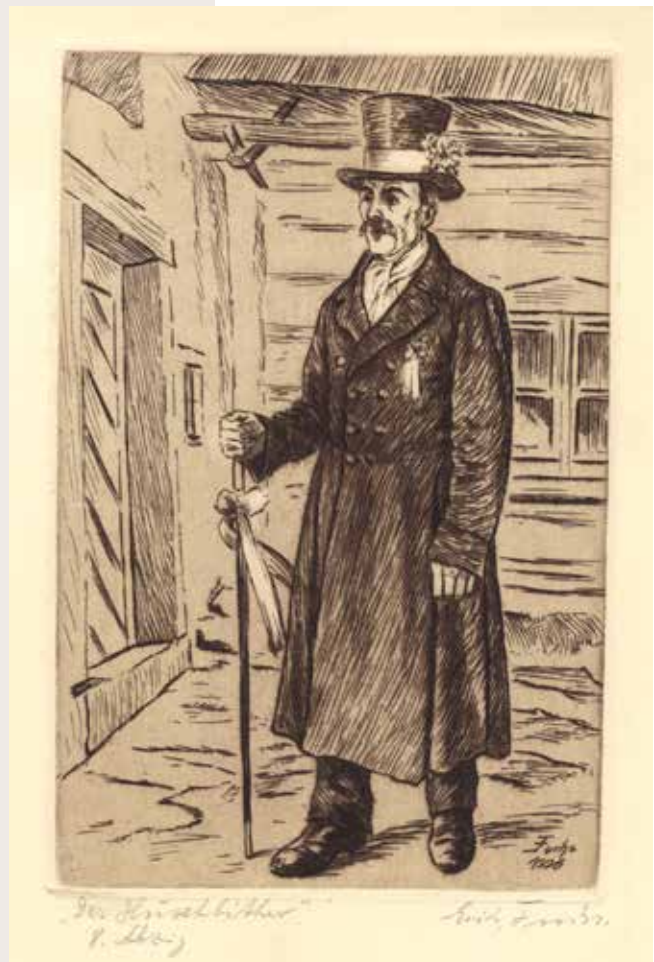
Erich Fuchs (1890 – 1983), 1926 r.
akwaforta, 14 x 10 cm
MJG AH 4629/14

204. Družba (Huxtbitter)

Erich Fuchs (1890 – 1983), 1926
lept, 14 x 10 cm
MJG AH 4629/14

204. Best man (Huxtbitter),

Erich Fuchs (1890–1983), 1926
etching, 14 x10 cm
MJG AH 4629/14

205. Stroje ludowe z okolic Szklarskiej Poręby

I. 20., 30. XX w.
karta pocztowa
HFO 4980

Kobiety ubierały się w długie jedwabne suknie lub spódnice połączone z adamaszkowym lub aksamitnym stanikiem, kabotki, tj. krótkie koszulki z cieniutkiego, białego płótna z bufiastymi, krótkimi rękawami, białe, haftowane chusty naramienne lub ciemne, wzorzyste, wełniane „tybetki”, do tego gruby spencer, białe pończochy, płytke czólenka i obowiązkowo na głowie czepek bardzo bogato i drogo zdobiony.

205. Lidové kroje z okolí Sklářské Poruby

20. – 30. léta 20. století
pohlednice
HFO 4980

Ženy se oblékaly do dlouhých hedvábných šatů nebo sukní spojených s damaškovým nebo sametovým živůtkem, „kabotku“, tj. krátké košilky z tenkého plátna s nabíranými, krátkými rukávy, bílého, vyšívaneho šátku přes ramena nebo tmavého, vzorovaného, vlněného šátku, k tomu si oblékaly krátkou hrubou vestu (spencer), bílé punčochy, nízké polobotky a povinně na hlavě nosily drobně a velmi bohatě zdobené čepce.

205. Folk costumes from the area of Szklarska Poręba

the 20s, 30s of the 20th century
postcard
HFO 4980

Women wore a long silk dress or a skirt combined with a damask or velvet bodice, a “kabotek”, i.e. a short shirt of fine white linen with puff short sleeves; a white embroidered shoulder scarf or a dark fancy wool “tybetka” shawl; a thick jacket – a “spencer”, white stockings, shallow court shoes, and obligatorily a very richly and expensively decorated bonnet on the head.

206. Para w stroju odświętnym (ślubnym?)

Szklarska Poręba, I. 20., 30. XX w.
karta poczta
AK 2961

Zasadnicze części stroju kobiecego to kabotek, tj. płóciennie-Iniana koszulka z bufiastymi, krótkimi rękawkami; spódnica cienka lub gruba, uszyta z jedwabiu, wełny lub lniano- wełniana, na pasku lub połączona ze stanikiem (lejbikiem-żywotkiem), fartuch płócienny lub jedwabny, spencer (tołubek), czyli krótka katanka z bufiastymi rękawami, chusty z różnego rodzaju materiałów, duże okrywowe lub mniejsze naramienne oraz różnego rodzaju czepece, pończochy białe, wełniane lub jedwabne; całość dopełniały płytke, czarne czólenka.

206. Pár ve slavnostním (svatebním?) kroji

Sklářská Poruba, 20. – 30. léta 20. století
pohlednice
AK 2961

Hlavními částmi ženského kroje jsou „kabotek“, tj. plátěná, lněná košilka s nabíranými, krátkými rukávy, tenká nebo hrubá sukně ušitá z hedvábí, vlny nebo kombinace vlny a lnu, s páskem nebo spojená s živůtkem, plátěná nebo hedvábná zástěra, „spencer“ neboli krátký kabátek s nabíranými rukávy, velké zakrývací nebo menší šátky přes ramena z různých materiálů, čepce, vlněné nebo hedvábné bílé punčochy; celek doplňují nízké, černé polobotky.

206. The couple in festive outfits (wedding?)

Szklarska Poręba, the 20s, 30s of the 20th century
postcard
AK 2961

Basic components of the women’s dress were: a “kabotek”, i.e. a short shirt of fine white linen with puff short sleeves; a thin or thick skirt, made of silk, wool or linen–wool, on a belt or combined with a bodice; linen or silk apron, a “spencer”, i.e. a short jacket with puffed sleeves; scarves of different kinds of materials, big – covering or smaller shoulder shawls; different kinds of bonnets; and white, wool or silk stockings; shallow black court shoes complemented the whole.

Strój dolnośląski ewoluował do początku XIX w., by już w połowie XIX w. zaczął zanikać, najszybciej na terenach nizinnych. Jedynie na południu Dolnego Śląska, jeszcze do końca XIX w. strój ten występował na zwartym terenie zakreślonym przez miejscowości: Jakuszyce, Karpniki, Karpacz, Kamienna Góra, Jedlina, Nowa Ruda, Ząbkowice, Świdnica, Jawor i dalej aż po Bolesławiec.¹⁶ Najdłużej zachował się w Szklarskiej Porębie. Strój ludowy, którego reaktywację zaczęto już na przełomie wieków, funkcjonował odtąd w roli, jaką dziś pełni każdy ubiór w zespołach folklorystycznych: stał się strojem reprezentacyjnym.¹⁷

Czepce były tradycyjnym nakryciem głowy głównie kobiet zamężnych, ale nosiły je również dziewczęta i dzieci. Noszone były, zarówno na co dzień, jak i od święta. Dolny Śląsk nazywano krainą czepków. Ogromna ich różnorodność wyraża się przede wszystkim w zdobnictwie i gatunkach materiałów użytych do wyrobu czepków, nie zaś w ich kroju, który sprowadza się do 3 podstawowych typów: czepków jednoczęściowych, dwuczęściowych i trzyczęściowych.

Dolnoslezský kraj se vyvíjel do počátku 19. století, v jeho polovině však začal postupně zanikat, nejrychleji se tak dělo v nížinných oblastech. Pouze na jihu Dolního Slezska se tento kraj používal ještě na konci 19. století na území vymezeném obcemi: Jakuszyce, Karpniki, Karpacz, Kamienna Góra, Jedlina, Nowa Ruda, Ząbkowice, Świdnica, Jawor a dále až po Bolesławiec.¹⁶ Nejdéle se udržel ve Szklářské Porubě. Lidový kraj, jehož ožívování začalo na přelomu století, fungoval od té doby v roli, kterou dnes plní každý oděv ve folklorních souborech: stal se reprezentativním krojem.¹⁷ **Čepce** představovaly tradiční pokrývku hlavy zejména vdaných žen, ale nosily je i děvčata a děti. Nosily se v běžný den i ve svátek. Dolní Slezsko se nazývalo krajem čepců. Obrovská různorodost se projevovala především v dekoracích a druzích použitých materiálů, ne tak v jejich střihu, který se omezuje jen na tři základní typy: jednodílné, dvoudílné a trojdílné čepce.

Lower Silesia dress evolved from the beginning of the nineteenth century, to start disappearing already in the mid-nineteenth century, most quickly on lowland areas. Only in the south of Lower Silesia, still till the end of the nineteenth century, this dress appeared in the area outlined by the locations of: Jakuszyce, Karpniki, Karpacz, Kamienna Góra, Jedlina, Nowa Ruda, Ząbkowice, Świdnica, Jawor, and farther up to Bolesławiec.¹⁶ It survived for the longest time in Szklarska Poręba. A folk costume, the reactivation of which was started at the turn of the centuries, from then on took the role performed to this day by clothes in folk groups: became a representative outfit.¹⁷

Bonnets were traditional headgears mainly of married women, but they were also worn by girls and children. They were used both on a daily basis and on special occasions. Lower Silesia was called the land of bonnets. A huge variety of them is expressed mainly in the decoration and quality of materials used in the manufacture of bonnets and not in their cut, which comes down to three basic types: one-piece, two-piece and three-piece bonnets.

207. Czepiec jednoczęściowy

jedwab broszowany jedwabną nicią; złota, klockowa koronka na brzegu główki; od strony twarzy biała, usztywniona drucikiem falbana z batystu i batystowej koronki maszynowej, kokarda jedwabna obszyta złotą koronką, podklejona lnianą siateczką MJG ET 2297

207. Jednodílný čepce

hedvábní prošíváné hedvábnou nití; zlatá paličkovaná krajka na okraji hlavičky; na vnitřní straně bílý, drátkem zpevněný volán z batistu a batistové strojové krajky, hedvábná mašle obšitá zlatou krajkou, podlepená lněnou sítkou. MJG ET 2297

207. One-piece bonnet

Silk brocaded with silk thread; golden, a bobbin lace on the edge of the head; a white flounce from the side of the face, stiffened with wire, from batiste and batiste machine lace, silk big bow trimmed with golden lace backed with linen net. MJG ET 2297

¹⁶ Ibidem, s. 9.

¹⁷ E. Berendt, *Dolny Śląsk. Tożsamość w konfrontacji z historyczną zmiennością* [w:] *Mom jo skarb...Dolnośląskie tradycje w procesie przemian*, red. E. Berendt, H. Dumin, Wrocław 2009, s. 48.

¹⁶ Tamtéž, s. 9.

¹⁷ E. Berendt, *Dolny Śląsk. Tożsamość w konfrontacji z historyczną zmiennością* [in:] *Mom jo skarb...Dolnośląskie tradycje w procesie przemian*, ed. E. Berendt, H. Dumin, Wrocław 2009, s. 48.

¹⁶ Ibidem, p.9.

¹⁷ Berendt E., *Dolny Śląsk. Tożsamość w konfrontacji z historyczną zmiennością* [in:] *Mom jo skarb... Dolnośląskie tradycje w procesie przemian*, editorship by E. Berendt, H. Dumin, Wrocław 2009, p. 48

208. Czepiec jednoczęściowy brokatowy, XIX w.
 złotolity brokat, broszowany jedwabną nicią, na brzegu główki złota, klockowa koronka, od strony twarzy obszyta białą falbaną z szerokiej maszynowej koronki, kokarda brokatowa, obszyta cienką, srebrną koronką, podklejona lnianą siateczką
 MJG ET 1387

208. Jednodílný brokátový čepce, 19. století
 zlatý brokát, prošíváný hedvábnou nití, na okraji hlavičky zlatá paličkovaná krajka, na vnitřní straně obšitý bílým volánem se širokou, strojovou krajkou, brokátová mašle obšitá tenkou, stříbrnou krajkou, podlepená lněnou sítkou.
 MJG ET 1387

208. One-piece brocade bonnet, the 19th century
 Golden brocade, brocaded with silk thread. A gold bobbin lace on the edge of the head, from the side of the face trimmed with a white flounce of wide machine lace; a big brocade bow, trimmed with a thin silver lace, backed with linen net.
 MJG ET 1387

209. Czepiec dwuczęściowy z brodą
 MJG ET 1365

209. Dvoudílný čepce s „bradou“
 MJG ET 1365

209. Two-piece bonnet with a pleated lace
 MJG ET 1365

210. Czepiec dwuczęściowy, 1816 r.
 len, biały haft dziurkowy
 MJG ET 1425

210. Dvoudílný čepce, rok 1816
 len, bílá děrovaná výšivka
 MJG ET 1425

210. Two-piece bonnet, 1816
 linen, white open-work embroidery
 MJG ET 1425

211. Czepiec trzyczęściowy, XIX w.
aksamitny, srebrna, metalowa koronka na brzegu
głównki, haft
MJG ET 1421

Czepce trzyczęściowe szyto zawsze z trzech
kawalków materiału: jednego płata środkowego
i dwóch bocznych zwanych nauszniczkami.

211. Trojdílný čepce, 19. století
sametový, stříbrná kovová krajka na okraji hlavičky,
výšivka
MJG ET 1421

Trojdílné čepce se šily vždy ze tří dílů látky:
jednoho středového dílu a dvou bočních.

211. Three-piece bonnet, the 19th century
velvet, silver metal lace on the edge of the
bonnet's head, embroidery
MJG ET 1421

Three-piece bonnets were always sewn from
three pieces of fabric: one centre piece and two
side ones.

Czepki noszone na co dzień uszyte były z białego płótna albo z kolorowego perkálu, rzadziej z jedwabiu. Zdobione białą koronką lub białym haftem, szczelnie przylegające do głowy. Noszone były, zarówno przez dziewczęta, jak i przez mężatki.

Czepki odświętne wykonane były najczęściej z kwiecistego adamaszku lub aksamitu zdobionego wielobarwnym haftem, lamówką, złotym lub srebrnym drucikiem, złożonymi blaszkami, metalowymi koronkami zwanymi forbotkami wykonanymi z cienkich, złotych lub srebrnych drucików, szerokimi (do 10 cm) wstążkami i sztucznymi kwiatami. Z przodu czepki zdobione były koronkami, które albo zwisały albo były rozpięte na drucianym stelażu¹⁸. Istniała możliwość zlecenia uszycia czepca wyspecjalizowanym modystkom-czepakom. Bogactwo czepców wyrażające się w zastosowaniu kosztownych materiałów do ich uszycia, a zwłaszcza ich przystrojenia, świadczy niewątpliwie o zamożności ich właścicielek. Przymuszczały one po kilka czepców wkładanych na różne okazje. Była to część stroju szczególnie eksponowana, kosztowna, zatem również pie-

Čepce, které se nosily ve všední den, byly ušity z bílého plátna nebo barveného perkálu, zřídka z hedvábí. Zdobené bílou krajkou nebo bílou výšivkou, těsně přiléhající k hlavě. Nosily je svobodné dívky i vdané ženy.

Sváteční čepce byly nejčastěji z květovaného damašku nebo sametu zdobeného barevnými výšivkami, lemovkou, zlatým nebo stříbrným drátkem, zlacenými plíšky, kovovými krajkami z tenkých, zlatých nebo stříbrných drátků, širokými (do 10 cm) stuhami a umělými květy. Na přední straně byly zdobeny krajkami, které visely nebo byly roztaženy na drátěném podkladu¹⁸. Šitím čepců se zabývaly speciální modistky - čepičářky. Bohatství čepců, které se projevuje používáním drahých materiálů a zejména jejich zdobení, svědčí nepochybně o zámožnosti jejich majitelek. Lze předpokládat, že vlastnily několik čepců pro různé příležitosti. Byla to obzvlášť viditelná součást kroje, nákladná, a proto také pečlivě chráněná. Zatímco jiné součásti šatníků mohly být často nošeny a přešívány, čepce, zejména ty

Bonnets worn on a daily basis were sewn of white linen, or of coloured calico, rarely of silk. Decorated with white lace or white embroidery, they were tightly adhered to the head. They were worn both by girls and married women.

The festive bonnets were most often made of damask or velvet decorated with colourful embroidery, trim, golden or silver wire, gilded metal plates, metal laces made from thin golden or silver wires, wide ribbons (up to 10 cm), and artificial flowers. At the front, caps were decorated with laces, which either hung or were stretched on a wire frame.¹⁸ There was a possibility of ordering a bonnet at specialized modiste – bonnet makers.

The richness of bonnets, manifesting itself in using expensive materials, but especially in their decoration, evidenced undoubtedly the affluence of their owners. Most probably, women had a few bonnets to wear on various occasions. It was a part of the outfit peculiarly exhibited, expensive, and therefore meticulously stored. While other pieces of clothing could be often used and altered, bonnets, especially

¹⁸ T. Seweryn, *Strój dolno-śląski (Pogórze), Atlas polskich strojów ludowych, część III Śląsk, zeszyt 9, Lublin 1950, s. 16, 18.*

¹⁸ T. Seweryn, *Strój dolno-śląski (Pogórze), Atlas polskich strojów ludowych, część III Śląsk, sešit 9, Lublin 1950, s. 16, 18.*

¹⁸ Seweryn T., *Strój dolno-śląski (Pogórze), Atlas polskich strojów ludowych, part III Śląsk, book 9, Lublin 1950, pp. 16, 18.*

czołowicie przechowywana. Podczas gdy inne części garderoby mogły być często używane, następnie przerabiane, czepce, zwłaszcza te świąteczne, były znacznie rzadziej ubierane i noszone, a ponadto często przekazywane z pokolenia na pokolenie. Stąd zapewne większa ich liczba znalazła się w zbiorach muzealnych.

Laboranci¹⁹

Niezmiernie ciekawym zjawiskiem w Karkonoszach i Górach Izerskich było funkcjonowanie ludowych medyków (zielarzy) zwanych laborantami. Byli to ludzie, którzy ze zbieranych roślin, rzadziej minerałów czy zwierząt, sporządzali różnego rodzaju medykamenty, które sprzedawali sami bądź przez pośredników. Lecznicze specyfiki były przygotowywane pod postacią proszków, olejków, maści, eliksirów, naparów czy esencji. Pierwsze pisemne wzmianki o zbieraniu ziół w Karkonoszach pochodzą z połowy XVI w. Zapiski te dotyczą zainteresowania ziołami ze strony tak zwanej „oficjalnej medycyny”, reprezentowanej przez uczonych i lekarzy, którzy najczęściej przybywali w Karkonosze i Góry Izerskie z królewskiej Pragi.

Wzrost popularności laborantów datuje się od 2. połowy XVII w. Karkonoscy laboranci roznosili medykamenty po Śląsku i krajach sąsiednich. Z czasem największym skupiskiem laborantów stał się Karpacz, choć ich działalność rozciągała się na cały region. Pod koniec XVII w. Karpacz był od dawna ukształtowanym ośrodkiem zielarskim. W tym czasie liczył 57 domów, w których mieszkało około 40 laborantów! Około 1700 r. zielarze z Karpacza i okolic utworzyli własny cech laborancki. Górskich ziół do wyrobu medykamentów szukali sami, dostarczali ich też ubożsi zbieracze lub ogrodnicy trudniący się hodowlą najbardziej poszukiwanych gatunków. Od 1740 r., kiedy Kotlina Jeleniogórska została zajęta przez Prusy, sytuacja laborantów zdecydowanie się pogorszyła. Wytwarzanie ziołowych leków stało się możliwe tylko na podstawie posiadania urzędowej licencji. Pruska ustawa rządowa ograniczała liczbę legalnie działających w Karkonoszach laborantów do trzydziestu osób. Rządowe ograniczenia zaczęły doprowadzać

slavnostní, se nosily jen občas, a navíc se dědily z generace na generaci. To je nepochybně jeden z důvodů, proč jich v našich sbírkách vlastníme větší počet.

Laboranti¹⁹

Nesmírně zajímavým jevem v Krkonoších a Jizerských horách byla činnost lidových léčitelů (bylinkářů), tzv. laborantů. Byli to lidé, kteří z léčivých bylin, někdy minerálů nebo zvířat, vyráběli různé léčivé přípravky, které pak prodávali. Léčivé přípravky vyráběli v podobě prášků, olejů, masť, elixírů, výluhů nebo esencí. První písemné zmínky o sběru bylin v Krkonoších pocházejí z poloviny 16. století. Tyto záznamy se týkají zájmu o byliny ze strany tzv. „oficiální medicíny“, kterou zastupovali učenci a lékaři, kteří nejčastěji přijížděli do Krkonoš a Jizerských hor z královské Prahy.

Nárůst popularity laborantů se datuje od 2. poloviny 17. století. Krkonošští laboranti roznášeli léčivé přípravky po Slezsku a sousedních krajích. Postupně se největším střediskem laborantů stala vesnice Karpacz, ačkoliv svou činnost provozovali po celém kraji. Na konci 17. století byl Karpacz znám jako vyhlášené bylinkářské centrum. Tato vesnice měla v té době 57 domů, ve kterých žilo asi 40 bylinkářů! Kolem roku 1700 si bylinkáři z Karpacze a okolí založili vlastní laborantský cech. Horské byliny pro výrobu léků si sbírali sami nebo jim je dodávali chudší sběrači nebo zahradníci, kteří se věnovali pěstování nejžádanějších druhů. Od roku 1740, kdy Jelenohorskou kotlinu obsadili Prusové, se situace laborantů významně zhoršila. Výroba bylinných léků byla povolena pouze na základě úřední licence. Pruské zákony umožňovaly legální činnost v Krkonoších pouze 30 laborantům. Úřední omezení vedlo k úpadku krkonošského bylinkářství. V roce 1843 byly královským výnosem zakázány homeopatické praktiky a prováděcí nařízení omezilo povolený počet krkonošských léčitelů

the festive ones, were much more rarely worn. Moreover, they were often passed on from generation to generation. Hence, a bigger number of them exist in the museum's collection.

Lab technicians¹⁹

The functioning of folk physicians (herbalists), called lab technicians, was an exquisitely interesting phenomenon in the Karkonosze and the Izerskie Mountains. They were people, who prepared medicaments of different kind from collected plants, more rarely of minerals or animals, which they sold themselves or by intermediaries. Healing specificities were prepared in the form of powders, oils, ointment, elixirs, infusions, or essences. The first written mentions of gathering herbs in the Karkonosze comes from the mid-sixteenth century. These notes concern an interest in herbs from the side of so-called "official medicine", represented by scholars and doctors which most often arrived to the Karkonosze and the Izerskie Mountains from the royal Prague.

The increase in popularity of lab technicians dates back to the second half of the seventeenth century. The Karkonosze lab technicians distributed medicaments all over Silesia and in neighbouring countries. With time, Karpacz became the largest cluster of lab technicians, although their activity extended to the entire region. In the end of the seventeenth century, Karpacz was since long a formed herbalists' centre. At that time it counted 57 houses in which about 40 lab technicians lived! About 1700 herbalists from Karpacz and the area formed their own lab technician's guild. They searched for mountain herbs alone, sometimes these were also provided by poorer collectors or gardeners engaged in growing the most needed species. Since 1740, when Jelenia Góra Valley was taken over by Prussia, the situation of lab technicians definitely deteriorated.

The preparation of herbal medicines was possible only on the basis of an officially obtained license. The Prussian government

¹⁹ P. Wiater, *Laboranci w Karkonoszach i Górach Izerskich*, Spiski Walońskie, zeszyt V, Szklarska Poręba 2007.

¹⁹ P. Wiater, *Laboranci w Karkonoszach i Górach Izerskich*, Spiski Walońskie, sešit V, Szklarska Poręba 2007.

¹⁹ Wiater P., *Laboranci w Karkonoszach i Górach Izerskich*, Spiski Walońskie, book V, Szklarska Poręba 2007.

do upadku karkonoskiego zielarstwa. W 1843 r. edyktem królewskim zakazano praktyk homeopatycznych, a zarządzenia wykonawcze ograniczyły dopuszczalną liczbę prostych karkonoskich specyfików zielarskich z 46 do 21. Do wytwarzania leków wolno było użyć ściśle określonych 20 rodzajów korzeni, 16 gatunków ziół, 2 gatunki drewna, 10 nasion i kwiatów oraz 24 różnych owoców i rodzajów kory. Dnia 30.09.1843 r. rząd pruski wstrzymał wydawanie nowych zezwoleń na prowadzenie praktyki zielarskiej. Jedynie karpacki laborant Ernst August Zölfel oraz pochodzący z Miłkowa Ernst Friedrich Riesenberger, uzyskali w 1843 r. w drodze łaski królewskiej, przywilej na dożywotnie prawo wyrabiania zielarskich medykamentów. Po ponad czterdziestu latach od królewskiego edyktu w 1884, 2 kwietnia, uroczyste pochowanie został Ernst August Zölfel, laborant medyczny i spadkobierca gospodarstwa ogrodniczego w Karpaczu (...) w wieku lat 73 – jak odnotowano w miłkowskiej księdze parafialnej. Intensywny rozwój farmakologii i przemysłu farmaceutycznego pod koniec XVIII i w XIX w. spowodował upadek karkonoskiego ziołolecznictwa.

z 46 na 21 osob. Pro výrobu léků bylo možné používat 20 druhů kořenů, 16 druhů bylin, 2 druhy stromů, 10 semen a květů a 24 různých plodů a druhů kůry. Pruská vláda dne 30. 9. 1843 zastavila vydávání nových povolení na bylinkářskou činnost. Pouze karpaczký laborant Ernst August Zölfel a miłkovský Ernst Friedrich Riesenberger získali v roce 1843 formou královské milosti privilegium doživotně vyrábět bylinné léky. Po více než 40 letech od královského výnosu byl v roce 1884, 2. dubna slavnostně pochován Ernst August Zölfel, lékářský laborant a dědic zahradnického hospodářství v Karpaczi (...) ve věku 73 let. Tak to stojí v miłkowské farní knize. Intenzivní rozvoj farmakologie a farmaceutického průmyslu na konci 18. a v 19. století vedl k úpadku karkonošského bylinkářství.

act limited the number of legally operating lab technicians in the Karkonosze to thirty people. Government restrictions started causing the fall of herbalism of the Karkonosze Mountains. In 1843, according to a royal edict, homoeopathic practices were forbidden, and executive orders reduced the acceptable number of simple Karkonosze Mountains herbal specifics from 46 to 21. One was allowed to use strictly determined 20 types of roots, 16 species of herbs, two kinds of wood, 10 species of seeds and flowers, and 24 different types of fruit and bark, for the manufacturing of drugs. On September 30, 1843, the Prussian government stopped issuing new licenses for herbal practices.

Only Ernst Friedrich Riesenberger from Miłków and Ernst August Zölfel from Karpacz received in 1843, as a royal favour, the privilege to the life right to manufacture herbalist's medicines.

After over forty years from the royal edict, in "1884, on April 2, Ernst August Zölfel, the medical lab technician and the heir of a garden property in Karpacz, and the heir to gardening belongings, was ceremonially buried (...) at the age of 73", as it was recorded in Miłków parish register. An intense development of pharmacology and pharmaceutical industry, in the end of the eighteenth and in the nineteenth century, caused the collapse of herbalism in the Karkonosze Mountains.

212. Koncesja laboranta Zölfela
MJG AH 5045

212. Koncesje laboranta Zölfela
MJG AH 5045

212. Official license of lab technician, Zölfel
MJG AH 5045

Sztuka w kulturze ludowej nigdy nie stanowiła odrębnej wartości estetycznej. Rzeźba, malarstwo, wytwory rzemiosł i związane z nimi zdobnictwo, wykonane według znanych technik i rozwiązań warsztatowych, zgodnie z aprobowanymi schematami i wzorcami, miały przede wszystkim spełniać określoną funkcję.

Rozwojowi sztuki ludowej sprzyjał ruch pielgrzymi skierowany do miejscowości odpustowych. Chęć wyniesienia ze świętego miejsca jakiegoś dowodu swojego pobytu – pamiątki, świadectwa, stwarzała różnym twórcom ludowym ogromne możliwości zaspokajania potrzeb szerokich mas ludzkich biorących udział w pielgrzymkach. Ruch pielgrzymi związany był głównie z katolicyzmem i rozwinął się w okresie kontrreformacji.

Struktura wyznaniowa ukształtowana w XVIII i XIX w. na Dolnym Śląsku wskazuje, że poza ziemią kłodzką, gdzie od 2. połowy XVIII w. intensywnie ożywiło się życie katolickie, do najrozleglejszych należała katolicka enklawa krzeszowska, będąca dawniej posiadłością klasztoru cysterskiego w Krzeszowie, Lubiąż wraz z okolicznymi wsiami, posiadłości dawnego klasztoru w Lubomierzu, okolice Lwówka Śląskiego i Lubania.

Liczenie zgromadzone w zbiorach muzealnych zabytki sakralnej sztuki ludowej (rzeźba, obrazy na szkle) dają świadectwo ówczesnej pobożności i wiary oraz uczestnictwa w życiu religijnym.

W rzeźbie ludowej dominowała funkcja kultowa. Ważne były postaci świętych, które otaczano kulmem i z obecnością których wiązano określone nadzieje. Większość rzeźb powstała w XVIII i XIX w. Dokładny czas ich powstania trudno określić, nawet jeśli bierze się pod uwagę ich pokrewieństwo z jakimś stylem historycznym. Często charakterystyczne dla jakiegoś stylu formy, uległy dalekim przekształceniom dzięki swobodnej interpretacji czy deformacji i uproszczeniom wypływającym z braku sprawności warsztatowej. Kapliczki zawieszano na drzewach i ścianach domów, figury świętych stawiano również we wnękach domów mieszkalnych i bram wjazdowych, stanowiły wówczas integralną ich część.

Umění v lidové kultuře nikdy nepředstavovalo oddělenou estetickou hodnotu. Sochařství, malířství, řemeslné výrobky a s nimi související dekorace, výroba podle známých technik a dílenských postupů a přijímaných schémat a vzorů, měly především splňovat určitě funkci.

K rozvoji lidového umění přispívalo pořádání poutí na poutních místech. Zájem odnést si ze svatého místa nějaký doklad o návštěvě – suvenýr nebo památku – vytvářela obrovské možnosti pro různé lidové tvůrce, aby uspokojili potřeby širokých mas, které se poutí účastnily. Poutní hnutí souviselo hlavně s katolicismem a rozvinulo se v období protireformace.

Struktura náboženské příslušnosti, která se v Dolním Slezsku utvořila v 18. a 19. století ukazuje, že kromě Kladska, kde se od 2. poloviny 18. století intenzivně probudil katolický život, patřila k nejpočetnějším křesoborská katolická enkláva, která se nacházela na bývalých statcích cisterciáckého kláštera v Křesoboru, Lubiąż s okolními vesnicemi, majetky starého kláštera v Lubomierzi, okolí Lwówku Śląského a Lubaně.

Četné památky lidového sakrálního umění (sochy, obrazy na skle) jsou dokladem o dávné zbožnosti, víře a aktivním náboženském životě našich předků.

V lidovém sochařství dominovala kultovní funkce. Důležité byly postavy světců, s jejichž uctíváním byly spojovány určité naděje. Většina soch vznikla v 18. a 19. století. Přesné datum jejich vzniku je obtížné určit, i když vezmeme v úvahu jejich příbuznost s historickým stylem. Charakteristické znaky daného stylu byly často volně interpretovány nebo deformovány a zjednodušovány z důvodu nedostatečné řemeslné průpravy. Boží muka byla zavěšována na stromech a stěnách domů, figury světců byly vystavovány také ve výklencích domů a ve vjezdech, představovaly tehdy jejich nedílnou součást.

The art in the folk culture never constituted a separate aesthetic value. A sculpture, a painting, products of crafts, and an ornamentation associated with them, made according to the known techniques and workshop solutions, due to approved schemes and models, were supposed above all to fulfil the specific function.

A pilgrimage movement, directed to indulgence towns, supported the development of folk art. The desire for bringing some evidence of one's stay in the holy place – souvenirs, certificates, gave huge possibilities to different folk authors of meeting the needs of wide human masses participating in pilgrimages. The pilgrimage movement was connected mainly to the Catholicism and developed in the period of Counter-Reformation.

The religious structure, formed in the eighteenth and nineteenth centuries in Lower Silesia, shows that from the second half of the eighteenth century, apart from Kłodzko Land where the Catholic life intensively enlivened, one of the most extensive was a Catholic enclave in Krzeszów – being a former estate of the Cistercian monastery in Krzeszów, Lubiąż along with local villages, estates of the former monastery in Lubomierz, the area of Lwówek Śląski, and Lubań.

Relics of the sacred folk art, gathered in large numbers in the museum's collections (sculpture, images on glass), bear witness of the contemporary piety, faith, and the participation in religious life.

The cult function dominated in the folk sculpture. Figures of saints were important and worshipped. People pinned hope on their presence.

The majority of sculptures was created in the eighteenth and nineteenth centuries. It is hard to define the exact time of their creation, even if one considers the relationship with some historical style.

Often, forms characteristic for some style underwent distant transformations, due to a free interpretation or a deformation and simplifications originated in the lack of workshop's proficiency.

Small shrines were being hung on trees and walls of houses, figures of saints were also put in niches of dwelling houses and gates, constituting their integral part.

213. Jan Nepomucen, XIX w.

drewno polichromowane

MJG ET 1650

Kult świętego Jana Nepomucena oficjalnie został zaaprobowany w 1721 r. Czcí się go jako opiekuna mostów i orędownika w czasie powodzi. Na Śląsku często spotyka się jego postać w kamiennej rzeźbie, głównie przy mostach. Jest patronem flisaków, młynarzy, kapłanów i spowiedników.

213. Sv. Jan Nepomucký, 19. století

polychromované dřevo

MJG ET 1650

Kult sv. Jana Nepomuckého byl oficiálně přijat v roce 1721. Je uctíván jako patron mostů a přímlyvce v čase povodní. Ve Slezsku na něj můžete často narazit v podobě kamenných soch, zejména na mostech. Je patronem vorařů, mlynářů, kněžích a zpovědníků.

213. St. John of Nepomuk, the 19th century

wood, polychrome

MJG ET 1650

The worship of Saint John of Nepomuk was officially approved in 1721. He is worshipped as the patron saint of bridges and the protector in the time of flood. In Silesia, his figure is often met in stone sculptures, mainly by bridges. He is the patron saint of rafters, millers, priests, and confessors.

214. Chrystus Frasobliwy w kapliczce, pocz. XIX w.

drewno polichromowane, szkło, tkanina

MJG ET 1639

214. Bolestný Kristus ve výklenku, počátek 19. století

polychromované dřevo, sklo, látka

MJG ET 1639

214. Sorrowful Christ in a small shrine, the 19th century

wood, glass, fabric, polychrome

MJG ET 1639

215. Figura pasterza z szopki bożonarodzeniowej, XVIII w.

drewno polichromowane

MJG ET 1616

215. Postava pastýře z jesliček, 18. století

polychromované dřevo

MJG ET 1616

215. Figure of a shepherd from a Christmas crib, the 18th century

wood, polychrome

MJG ET 1616

Ścisłe związana z miejscami kultu i pielgrzymowania sakralna sztuka ludowa, w szczególności malarstwo na szkłe, rozwijała się głównie wokół dolnośląskich sanktuariów, których najwięcej znajdowało się na ziemi kłodzkiej, kamiennogórskiej i na pograniczu czesko-morawskim. Tam od 2. połowy XVIII w. koncentrowało się życie katolickie. Pielgrzymowanie przyczyniało się do rozkwitu tych miejscowości, które podporządkowywały się głównie obsłudze kultu. Powstawały gospody, zajazdy oraz warsztaty, w których wytwarzano pamiątki na potrzeby pątników.

Sakralní lidové umění, které bylo úzce spojeno s kultovními místy a poutnictvím, zejména malba na skle, se rozvíjelo v okolí dolnoslezských svatých míst, která se nejvíce nacházela v Kladsku, v okolí Kamenné Hory a na českomoravském pohraničí. Tam se od 2. poloviny 18. století soustřeďoval katolický život. Poutnictví se zasloužilo o rozkvet těchto obcí, které tak mohly poskytovat služby pro přicházející poutníky. Vznikaly hospody, hostince a dílny, ve kterých se vyráběly suvenýry pro poutníky.

Closely connected to places of worship and of pilgrimage, the sacred folk art, in particular glass painting, developed mainly around Lower Silesia sanctuaries, the most of which were in the Lands of Kłodzko, Kamienna Góra, and in the Czech–Moravian borderland. This was where, from the second half of the eighteenth century, the Catholic life concentrated. The pilgrimage contributed to the bloom of these towns which submitted mainly to the service of cult. Taverns, inns and workshops in which souvenirs were produced for the needs of pilgrims, were appearing.

216. Pątniczka (Wallfahrerin)
Erich Fuchs (1890 – 1983), 1926 r.
akwaforta, 15 x 9 cm
MJG AH 4629/18

216. Poutnice (Wallfahrerin)
Erich Fuchs (1890 – 1983), 1926
lept, 15 x 9 cm
MJG AH 4629/18

216. Pilgrim woman (Wallfahrerin)
Erich Fuchs (1890–1983), 1926
etching, 15 x 9 cm
MJG AH 4629/18

217. Mandylion, XVIII w.
obraz na szkłe
MJG ET 14

217. Mandylion, 18. století
obraz na szkłe
MJG ET 14

217. Mandylion (Image of Edessa), the 18th century
painting on glass
MJG ET 14

218. Matka Boska Wambierzicka, 3. ćw. XIX w.
obraz na szkle
MJG ET 106

218. Panna Maria Vambeřická, 3. čtvrtina 19. století
obraz na szkle
MJG ET 106

218. Our Lady of Wambierzyce, 3rd quarter of the 19th century
painting on glass
MJG ET 106

219. Matka Boska z Barda, 3. ćw. XIX w.
obraz na szkle
MJG ET 297

219. Panna Maria Bardská, 3. čtvrtina 19. století
obraz na szkle
MJG ET 297

219. Our Lady of Bardo, 3rd quarter of the 19th century
painting on glass
MJG ET 297

220. Grób Chrystusa
warsztat F. Beckera, Lasówka,
3. ćw. XIX w.
obraz na lustrzanym szkle

220. Kristův hrob
dílna F. Beckera, Lasówka, 3.
čtvrtina 19. století
obraz na zrcadlovém szkle

220. Tomb of Christ, 3rd
quarter of the 19th century
Workshop of F. Becker, Lasówka
painting on mirror glass

Protestantyzm, który był dominującym wyznaniem w naszym regionie, odrzucał kult obrazów, relikwii i świętych miejsc. Dzieła sztuki mogły ilustrować sceny o tematyce biblijnej, ze szczególnym akcentem na tematy pasyjne. Sztuka sakralna miała być nośnikiem treści religijnych ułatwiającym ich popularyzację. Wśród nielicznych zabytków sztuki ludowej związanej

z kościołem protestanckim, w muzealnych zbiorach zachowała się jedyna na Dolnym Śląsku szopka – drzewko stojące na podstawie w formie krzyża.

Protestantismus, který byl v tomto regionu dominantním náboženským vyznáním, odmítal kult obrazů, relikvií a svatých míst. Umělecká díla mohla zobrazovat scény s biblickou tematikou, se zvláštním důrazem na pašijové scény. Sakrální umění mělo být nositelem věroučného významu a mělo usnadňovat jeho hlásání. Mezi nepočtenými památkami lidového umění, které souvisejí s protestantskou církví, se v muzejních sbírkách dochoval pouze jediný betlém v Dolním Slezsku – stromček stojící na křížové základně.

Protestantism which was the dominating faith in our region, repelled the worship of images, relics, and holy places. Works of art could illustrate scenes on the biblical subject, with the special emphasis on topics of the Passion. The sacred art was supposed to be a means of conveying religious contents facilitating their popularization. Amongst a few relics of folk art connected to the Protestant church, there has been preserved in the museum's collection the only Christmas crib in Lower Silesia – a small tree standing on the base in a form of a cross.

221. Szopka piramidowa
kopia 2002 r. (wg oryginału z 2. poł. XIX w.)
drewno, mech, papier, słoma
MJG ET 2589

221. Pyramidový betlém
kopie z roku 2002 (podle originálu z 2. poloviny 19. století)
dřevo, mech, papír, sláma
MJG ET 2589

221. Pyramid Christmas crib
copy from 2002 (based on the original from the 2nd half of the 19th century)
wood, moss, paper, straw
MJG ET 2589

Szopkę ofiarował do zbiorów C. Steinert z Wlenia w 1900 r. Wcześniej była ustawiana w kościele ewangelickim we Wleniu w czasie świąt Bożego Narodzenia²⁰.

Szopki w kształcie drzewa lub piramidy pojawiły się na Dolnym Śląsku i sąsiednich Łużycach w 2. połowie XVIII w. w wielu odmianach – jako szopki w postaci drzewka stojącego nieruchomo na podstawie, drzewka umieszczonego na mechanizmie poruszonym korbą, w postaci szopek piętrowych i szopek w formie piramidy. Ba-

Betlém věnoval do sbírek v roce 1900 C. Steinert z Wleně. Předtím byl ve vánočním čase vystavován v evangelickém kostele ve Wleni²⁰.

Betlémy ve tvaru stromčku nebo pyramidy se v Dolním Slezsku a v sousední Lužici objevily v 2. polovině 18. století v různých podobách – na pevné základně, mechanicky poháněných klikou, jako patrový nebo pyramidový betlém. Vědci spatřují jejich původ ve svícnech, které se umísťovali na empórách kostelů během vánočních svátků. Postupně se místo svícňů stavěly konstrukce ze

It was donated to the museum by C. Steinert of Wleń, in 1900. Previously, it was being set in the Protestant church in Wleń during Christmas.²⁰

Cribs in the shape of a tree or a pyramid appeared in Lower Silesia and the neighbouring Lusatia in the mid-eighteenth century. They were in different forms: of a tree standing still on the base, a tree placed on a mechanism operated by a crank, a multi-storey crib, and a crib in form of a pyramid. Researchers derive their

²⁰ Informację o tej darowiźnie zamieszczono w rubryce sporządzonej przez H. Seydla: Das Museum des RGV [w:] „Der Wanderer im den Riesengebirge”, Jelenia Góra 1900, nr 2, s. 21.

²⁰ Informace o tomto daru je uvedena v článku H. Seydla: Das Museum des RGV [in:] „Der Wanderer im den Riesengebirge”, Jelení Hora 1900, č. 2, s. 21.

²⁰ Information about this donation was placed in the column written by H. Seydel: Das Museum des RGV [in:] „Der Wanderer im den Riesengebirge”, Jelenia Góra in 1900, No. 2, p. 21.

dacze wywodzą ich początek od świeczników umieszczanych od kilkunastu do kilkudziesięciu na emporach kościołów w czasie Świąt Bożego Narodzenia. Z czasem zamiast świeczników budowano z drewna i tektury konstrukcję przypominającą drzewo czy piramidę ozdobioną świeczkami, architekturą, figurami Świętej Rodziny, pastuszków, zwierząt, Trzech Króli i ich świty. Najstarsze znane przykłady tego typu szopek z okolic Jeleniej Góry, Bolesławca i Złotoryi pochodzą z ok. 1800 r.

Ojczyzna stracona, ojczyzna odnaleziona...

II wojna światowa i jej skutki brutalnie przerwały i zmieniły historię Dolnego Śląska. Po 1945 r. cały Dolny Śląsk znalazł się w granicach Polski. W 1945 r. nastąpiło przesunięcie granic Polski na wschodzie do linii Bugu, na zachodzie do linii Odry i Nysy Łużyckiej. Było to konsekwencją postanowień przywódców ZSRR, USA i Wielkiej Brytanii podjętych podczas konferencji w Teheranie (1943 r.), Jałcie (1945 r.) i Poczdamie (1945 r.).

Po ustaleniu wschodniej granicy, ponad milion obywateli polskich znalazło się na terenie zachodnich republik radzieckich: Białoruskiej, Ukraińskiej, Litewskiej. Powołany w ZSRR Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego zawarł 27 lipca 1944 r. wraz z rządem Związku Radzieckiego, układ o granicy polsko-radzieckiej. Wówczas zapadły decyzje o przesiedleniach ludności zamieszkującej Kresy II Rzeczypospolitej.

Akcją przesiedleńczą kierowały: Państwowy Urząd Repatriacyjny, referaty osiedleńcze w starostwach oraz Wojewódzki Urząd Ziemi i jego agendy – Powiatowe Urzędy Ziemi. W latach 1946–1947 powstało Ministerstwo Ziem Odzyskanych mające zajmować się zagospodarowywaniem Polski zachodniej. W zasiedlaniu Dolnego Śląska uczestniczyło również Wojsko Polskie. Główna akcja przesiedleńcza trwała do 1948 r. Równoległe z nią przebiegała akcja wysiedlania Niemców. Układy zawarte przez PKWN w 1944 r. przyznawały ludności polskiej prawo przesiedlenia się do Polski oraz otrzymania odszkodowania za mienie pozostawione za granicą. Przesiedleńcy otrzymywali kartę ewakuacyjną, która uprawniała ich do bezpłatnego przejazd-

drewna a papirusu przypominający stromy lub piramidę ozdobioną świeczkami, budowlami, figurkami świętej rodziny, pastuszków, zwierząt, Trzech Króli i ich świty. Najstarsze znane przykłady tego typu szopek z okolic Jeleniej Góry, Bolesławca i Złotoryi pochodzą z ok. 1800 r.

Vlast ztracená, vlast nalezená...

Druhá světová válka a její výsledek násilně přerušil a změnil historii Dolního Slezska. Po roce 1945 se celé Dolní Slezsko stalo součástí Polska. V roce 1945 došlo k posunutí hranic Polska na východě k řece Bug, na západě k Lužické Nise a Odře. Stalo se tak na základě dohody představitelů Sovětského svazu, Spojených států amerických a Velké Británie během konferencí v Teheránu (1943), na Jaltě (1945) a v Postupimi (1945).

Po vyhlášení východní hranice se více než milion polských obyvatel ocitlo na území západních republik Sovětského svazu: Běloruské, Ukrajinské a Litevské. Polský výbor národního osvobození (Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego), který vznikl v SSSR, uzavřel 27. července 1944 společně s vládou Sovětského svazu dohodu o polsko-sovětské hranici. Tehdy bylo rozhodnuto o přesídlení obyvatel z východního pohraničí II. polské republiky (Kresy II Rzeczypospolitej).

Přesídlovací akci řídily: Státní repatriční úřad (Państwowy Urząd Repatriacyjny), okresní osídlovací referáty (referaty osiedleńcze) a Vojvodský zemský úřad (Wojewódzki Urząd Ziemi) a jeho pobočky – Okresní zemské úřady (Powiatowe Urzędy Ziemi). V letech 1946–1947 vzniklo ministerstvo znovuzískaných území (Ministerstwo Ziem Odzyskanych), které se zabývalo osídlováním západního Polska. Osídlování Dolního Slezska se účastnila také Polská armáda. Hlavní přesídlovací akce trvala do roku 1948. Souběžně s ní probíhal odsun Němců. Dohody uzavřené PVNO v roce 1944 umožňovaly polským obyvatelům přesídlení do Polska a dávaly právo na

origin from candlesticks placed in amount from a dozen to several dozens on the galleries of churches during Christmas. With time, instead of candlesticks, there were constructions built from timber and cardboard, reminding a tree or a pyramid decorated with candles, architecture, figures of the Holy Family, shepherds and animals, the Magi and their retinue.

The oldest known examples of these types of Christmas cribs from the area of Jelenia Góra, Bolesławiec, and Złotoryja, originate from around 1800.

Lost homeland, homeland found...

The World War II and its effects brutally stopped and changed the history of Lower Silesia. After 1945, the entire Lower Silesia was within the limits of Poland. In 1945, a reallocation of borderlines of Poland took place in the East to the line of the Bug River, in the West to the line of the Oder and the Lusatian Neisse River. It was a consequence of decisions of the leaders of the USSR, the USA, and Great Britain, taken during the conference in Tehran (1943), Yalta (1945), and Potsdam (1945).

After establishing the eastern borders, over a million Polish citizens turned out to be in the western Soviet republics: Belarussian, Ukrainian, and Lithuanian. The Polish Committee of National Liberation (Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, PKWN), established in the USSR, on July 27, 1944, entered the arrangement with the government of the Soviet Union about the Polish–Soviet borderline. Then, the decisions on relocation of the population inhabiting the eastern borderlines of the Second Polish Republic were taken.

The displacement action was managed by: the State Repatriation Office (Polski Urząd Repatriacyjny, PUR), immigration departments at district offices, and the Province Land Office and its units – District Land Offices. In the years 1946–1947, the Ministry of Regained Territories was established, to deal with the development of western Poland. The Polish Army was also taking part in the settling of Lower Silesia. The main operation of migration lasted until 1948. Alongside, the operation of displacing the Germans proceeded. Pacts made by the PKWN in 1944 granted the right to

du na Ziemi Odzyskane, przewiezienie bagażu do 2 ton na osobę: dozwolona była odzież, obuwie, pościel, produkty żywnościowe, sprzęty domowe, wiejski inwentarz gospodarczy i inne przedmioty domowego użytku, bydło, ptactwo domowe, przedmioty niezbędne do wykonywania zawodu. Nie wolno było wywozić gotówki powyżej tysiąca rubli na osobę, metali szlachetnych w stopach, proszku i złomie, nieobrobionych kamieni szlachetnych, dzieł sztuki nie będących własnością przesiedlonego, broni (oprócz myśliwskiej), sprzętu wojskowego, mebli, samochodów, motocykli, fotografii (poza rodzinnymi), map. Pozostawiony dobytek miał być opisany i oszacowany, a równowartość zwrócona w kraju osiedlenia²¹. W czasie podróży przesiedleńcy mogli korzystać z opieki lekarskiej, pomocy finansowej. Otrzymywali żywność i noclegi w punktach etapowych prowadzonych przez PUR.

Proces przesiedlania na tak wielką skalę niósł ze sobą ogromne problemy, dlatego opracowano dyrektywy (1945) dla organów administracyjnych, które miały stworzyć imigrantom w miarę najkorzystniejsze warunki w nowym miejscu zamieszkania. Optymalny plan osadniczo-przesiedleńczy zakładał przeniesienie osadników w warunki zbliżone pod względem właściwości gleby, niewymagające radykalnej zmiany techniki i rodzajów upraw i w warunki, które w odczuciu osadników byłyby lepsze od dotychczasowych, pozostanie we własnym środowisku ludzkim, z którym osadnik związany był nie tylko pochodzeniem, ale także wspólnotą życia zbiorowego.²²

Realizacja wszystkich postulatów w trudnych warunkach powojennych okazała się niemożliwa. Przeszkodami były trudności transportowe, zła organizacja akcji. Przesiedleńców, przeważnie ludność z danej wsi, przewożono w jednym transporcie. Podróż odbywała się w bardzo ciężkich warunkach, trwała od kilku do kilkunastu tygodni, często w odkrytych wagonach, nieraz z inwentarzem żywym. Przemieszczanie odbywało się bardzo często w atmosferze wielkiego chaosu. Podróżujący w transportach doznawali różnego rodzaju szyskan, kradzieży, głodu.

odškodnění za majetek zanechaný za hranicemi. Přesídlení obdrželi evakuační list, který je opravňoval k bezplatnému odjezdu na znovuzískané území, k převozu zavazadel do 2 tun na osobu: povoleno bylo oblečení, obuv, povlečení, potraviny, domácí potřeby, hospodářský inventář a další předměty domácího užitku, dobytek, domácí ptactvo, předměty nezbytné k vykonávání profese. Bylo zakázáno vyvážet hotovost větší než tisíc rublů na osobu, drahé kovy v podobě odličků, prachu, zlomků, neopracované drahokamy, umělecká díla, která nebyla majetkem přesídlence, zbraně (kromě mysliveckých), vojenské vybavení, nábytek, automobily, motocykly, fotografie (kromě rodinných), mapy. Zanechaný majetek měl být sepsán, oceněn a jeho hodnota měla být vrácena v zemi osídlení²¹. Během cesty mohli přesídlení využívat lékařskou péči a čerpat finanční podporu. Dostávali potraviny a nocleh ve sběrných táborech, které provozoval Polský repatriční úřad.

Proces přesídlení v tak velkém měřítku se sebou nesl obrovské problémy, proto byly vypracovány směrnice (1945) pro správní orgány, které měly vytvořit imigrantům v novém bydlišti co možná nejlepší podmínky. Optimální plán předpokládal, že imigranti budou přesídlení do míst, kde by z hlediska vlastnosti půdy nebyla nutná radikální změna techniky a druhu jejího obdělávání a kde by panovaly podmínky, které by podle dojmu osadníků byly lepší než v původním místě, a že budou ponechání ve vlastní komunitě, se kterou byli spojeni nejen původem ale i sociálními vazbami.²²

Realizace všech těchto předpokladů však v obtížných poválečných podmínkách nebyla možná. Překážkou byly obtíže v dopravě, špatná organizace akce. Přesídlení, převážně obyvatelé jedné vesnice, cestovali v jednom transportu. Cesta probíhala za velmi těžkých podmínek, trvala několik týdnů až měsíců, často v odkrytých vagónech, často se živým zvířectvem. Stěhování často probíhalo v atmosféře velkého chaosu. Cestující v transportech zakoušeli šikanu, krádeže, hlad. V důsledku špatných hygienických podmínek se

migrate to Poland, as well as to receive a compensation for possessions left abroad by the Polish population.

Migrants received the evacuation card which entitled them to a free ride to the Regained Territories, transporting luggage up to 2 tons per capita: there were allowed clothes, footwear, bedclothes, food products, domestic appliances, country machinery and equipment, and other objects of home use, cattle, domestic fowl, and essential objects for practising a profession. One was not allowed to take away cash above a thousand roubles per person, precious metals in alloy, powder and scrap, unpolished precious stones, works of art not being a property of the resettled person, arms (apart from hunting arms), equipment of a serviceman, furniture, cars, motorbikes, photographs (except for family ones), or maps.

Left belongings were supposed to be described and estimated, and their equivalent was to be returned in the country of settlement.²¹ During the trip, migrants could receive medical attention and financial assistance. They received food and accommodation in staging points, led by the PUR.

The process of resettling to such a great scale brought also enormous problems, therefore directives were drawn up (1945) for administrative authorities which were supposed to create favourable conditions for immigrants in the new place of residence. The optimum settlement-displacement plan assumed moving settlers into conditions similar in terms of the quality of soil, not-requiring the radical change of technique and types of cultivations, and into conditions which for settlers would be better than the current ones: to remain not only in the own human environment, with which the settler was bound not only by one's origin but also by the collective community living.²²

The realization of all demands in difficult post-war conditions turned out to be impossible. Transportation problems and bad organisation of the action were the main obstacles. Migrants, mainly a population of one village, were

²¹ M. Maciorowski, *Sami swoi i obcy. Reportaże z Kresów na Kresy*, Warszawa 2011, s. 119.

²² E. Kościak, *Osadnictwo wiejskie w południowych powiatach*, Wrocław i in. 1982, s. 58.

²¹ M. Maciorowski, *Sami swoi i obcy. Reportaże z Kresów na Kresy*, Warszawa 2011, s. 119.

²² E. Kościak, *Osadnictwo wiejskie w południowych powiatach*, Wrocław i in. 1982, s. 58.

²¹ Maciorowski M., *Sami swoi i obcy. Reportaże z Kresów na Kresy*, Warszawa 2011, p.119.

²² Kościak E., *Osadnictwo wiejskie w południowych powiatach*, Wrocław etc.1982, p.58.

Na skutek złych warunków higienicznych pojawiały się choroby, nierzadko śmiertelne.

Pierwsi polscy osadnicy przybyli do rejonu Kotliny Jeleniogórskiej już w 1945 r., w ramach tzw. osadnictwa żywiolowego, niekontrolowanego przez administrację państwową. Zorganizowana akcja osiedleńcza pojawiła się wraz z pierwszymi transportami Polaków z dawnych ziem wschodnich i trwała do połowy 1947 r. Przebieg procesów osadniczych regionu jeleniogórskiego, podobnie jak i całości ziem zachodnich i północnych, miał przebiegać zgodnie z kierunkiem równoleżnikowym, tzn. do rejonów o zbliżonych warunkach topograficznych i klimatycznych.

Ziemie przyznane Polsce jako rekompensata za utracone ziemie na wschodzie (powojenna Polska ma obszar o około 20% mniejszy niż II Rzeczpospolita) zasiedlili migranci wewnątrzni, repatrianci, reemigranci z różnych stron II Rzeczypospolitej i spoza jej granic.

Mieszkańcy Polski centralnej i południowej byli największą grupą zasiedlającą Dolny Śląsk. Wywodzili się z województw: poznańskiego, warszawskiego, kieleckiego, krakowskiego, łódzkiego, lubelskiego, pomorskiego, śląskiego i białostockiego. Powody, dla których zdecydowali się na opuszczenie rodzinnych domów były bardzo różne, przede wszystkim bieda, przeludnienie, brak pracy, brak perspektyw na poprawę egzystencji. Osiedlenie się w nowym miejscu dawało nadzieję na polepszenie warunków życiowych, szansę na uzyskanie mieszkania, pracy czy zawodowego awansu. Osiedlali się tu również byli robotnicy przymusowi i więźniowie niemieckich obozów, ludzie zagrożeni represjami i porachunkami z powodów ideologicznych i politycznych. Znaczną grupę stanowili przymusowi przesiedleńcy ze Stanisławowskiego, Lwowskiego, Tarnopolskiego, Poleskiego i Wołyńskiego, nieco mniejszą przesiedleńcy z Wileńszczyzny i Nowogródziny.

objeowały nemoci, často i smrtelné.

První polští osadníci dorazili do oblasti Jelenohorské kotliny už v roce 1945 v rámci živelného osídlování, které nebylo pod kontrolou státních orgánů. Organizovaná osídlovací akce byla zahájena společně s prvními transporty Poláků z historických východních území a trvala do poloviny roku 1947. Osídlování jelenohorského kraje, podobně jako ostatních západních a severních oblastí, mělo probíhat paralelním způsobem, tzn. do oblastí s podobnými topografickými a klimatickými podmínkami.

Země, které Polsko získalo jako kompenzaci za ztracené území na východě (poválečné Polsko má území o 20 % menší než před 2. světovou válkou) osídlili vnitřní migranti, repatrianti, reemigranti z různých končin II. Polské republiky i ze zahraničí.

Největší skupinou, která osídlovala Dolní Slezsko, byli obyvatelé středního a jižního Polska. Pocházeli z Poznaňského, Varšavského, Kieleckého, Krakovského, Lodžského, Lubelského, Pomořanského, Slezského a Białostockého vojvodství. Důvody, kvůli kterým se rozhodli opustit své domovy byl velmi různé, především to byla chudoba, nedostatek práce, absence životní perspektivy. Stěhování do nového místa dávalo naději na zlepšení životních podmínek, šanci získat bydlení, práci nebo profesní postup. Usazovali se zde také bývalí nucení dělníci a vězni německých táborů, lidé ohrožení represemi a vyřizováním účtů z politických a ideologických důvodů. Významnou skupinu představovali nucení vysídlení ze Stanislavského, Lvovského, Ternopilského, Poleského a Volyňského vojvodství, o něco menší pak vysídlení z Vilnijské a Novogrodské oblasti.

transferred in one transport.

The journey was held in very harsh conditions, lasted from a few up to a dozen or so weeks, often in open railway cars, often with livestock. Very often transferring took place in the atmosphere of a great chaos. People travelling in transports experienced harassments of different kind, theft, and hunger. As the result of bad sanitation, illnesses appeared, frequently mortal ones.

The first Polish settlers arrived in the area of Jelenia Góra Valley already in 1945, as a part of the so-called impetuous settlement, not controlled by the state administration. The organised settlement campaign appeared along with the first transports of Poles from old eastern lands and lasted till the middle of 1947. The course of settlement processes of Jelenia Góra region, similarly to the rest of the western and northern lands, was supposed to run according to the latitudinal direction, i.e. to the areas with similar topographical and climatic conditions.

The lands granted to Poland as the compensation for lands lost in the East (post-war Poland has an about 20 % smaller area than the Second Polish Republic) were settled by immigrants, returned expatriates, re-emigrants from different parts of the Second Polish Republic and from abroad.

Inhabitants of central and southern Poland were the largest group settling in Lower Silesia. They came from the provinces of: Poznań, Warsaw, Kielce, Cracow, Łódź, Lublin, Pomerania, Silesia, and Białystok. Reasons, for which they decided to leave family home were very different, above all – poverty, overpopulation, lack of work, lack of prospects for the improvement of life. Settling in the new place gave hope for improving practical conditions, chance of obtaining a flat, a job, or a professional promotion. Former forced labourers and prisoners of the German concentration camps also settled here, as well as people threatened with repressions and feuds from ideological and political reasons. A considerable group was constituted of forced migrants from the lands of Stanisławów, Lvov, Tarnopol, Polesie, and Volyn, a smaller group were migrants from the lands of Vilno and Novohrad-Volynskyi.

222. Koszuła kobieca

len, wełna, szycie ręczne, haftowanie
MJG ET 2465

Uszyta przez Annę Zajączkowską przed 1940 r. w Jasieniowie Polnym w pow. stanisławowskim. Przywieziona do Podgórek koło Świerzawy po 1945 r.

222. Ženská košile

len, vlna, ruční šití, výšivka
MJG ET 2465

Ušila ji Anna Zajączkowska před rokem 1940 v Jasieniowě Polném ve Stanislawském vojvodství. Přivezla ji se sebou do Podgórek u Świerzawy po roce 1945.

222. Woman's shirt

linen, wool, hand sewn, embroidery
MJG ET 2465

Sewn before 1940, by Anna Zajączkowska in Jasieniów Polny, in Stanisławów Province. After 1945 brought to Podgórk near Świerzawa.

223. Koszuła kobieca

len, haftowanie
MJG ET 2431

Jedna z ośmiu, które otrzymała od matki w wianie Maria Pawłowicz z gminy Hulcze w powiecie Hrubieszowskim. W trakcie korekty granic w 1951 r. część gminy znalazła się w granicach Związku Radzieckiego. Koszule wraz z właścicielką w 1956 r. znalazły się w Skorzenicach k. Lwówka.

223. Ženská košile

len, výšivka
MJG ET 2431

Jedna z osmi košil, které obdržela věnem od své matky paní Maria Pawłowicz z obce Hulcze v Hrubieszowském okrese. Během změny hranic v roce 1951 se část obce stala součástí Sovětského svazu. Košile i její majitelka se v roce 1956 přestěhovaly do Skorzenice u Lwówku.

223. Woman's shirt

linen, embroidery
MJG ET 2431

One of eight shirts which Maria Pawłowicz received from her mother in the dowry, from Hulcze commune in Hrubieszów Province. In the process of the Polish-Soviet territorial exchange in 1951, a part of the commune was ceded to the borders the Soviet Union. In 1956, the shirts along with the owner ended up in Skorzenice near Lwówek.

224. Narzuta (wereta)

nici konopne, wełna
MJG ET 2732

Wykonana przez Helenę Urbanowską z domu Stadnik w Nowosiółce Biskupiej w woj. tarnopolskim przed 1900 r. W Jeleniej Górze znalazła się w 1966 r.

224. Přehoz

konopné nitě, vlna
MJG ET 2732

Vyroběný Helenou Urbanowskou, rozenou Stadnik, v Nowosiółce Biskupí v Ternopiľském vojvodství před rokem 1900. Do Jelení Hory se přestěhovala v roce 1966.

224. Bed cover (so called: Wereta)

hemp, wool
MJG ET 2732

Made by Helena Urbanowska, born Stadnik, in Nowosiółka Biskupia, Tarnopol Province, before 1900. It was brought to Jelenia Góra in 1966.

225. Skrzynia o konstrukcji sumikowo-łatkowej
Majdan Średni, pow. Kołomyja, przed 1940 r.
MJG ET 2561

W Miskowicach, pow. Kamienna Góra, znalazła się w 1945 r., była używana do przechowywania zboża.

225. Truhla se sloupkovou konstrukcí
Majdan Średni, okres Kołomyja, před rokem 1940
MJG ET 2561

Truhla byla v roce 1945 používána v Miskowicích, okres Kamienna Góra, ke skladování obilí.

225. Chest box in vertical-post log construction
Majdan Średni, Kolomyia District, before 1940
MJG ET 2561

It was brought in 1945 to Miskowice, Kamienna Góra District. It was used for storing cereal crops.

227. Radło płozowe, czworoboczne
drewno, metal kuty
MJG ET 2301

Przywiezione z Wileńszczyzny przez Zofię Czepik do Przeździedza k. Lwówka, używane do lat 70. XX w. do obradlania ziemniaków

227. Plazové rádllo, čtyřboké
dřevo, kovaný kov
MJG ET 2301

Přivezené z Vilnijské oblasti paní Zofii Czepik do Przeździedza koło Lwówka, používané do 70. let 20. století k ohrnování brambor

227. Landside – quadrilateral lister
wood, wrought metal
MJG ET 2301

Brought by Zofia Czepik from Vilnius Region, from Przeździedza near Lwówek, used till the 70s of the 20th century for digging potatoes.

226. Przędzica łopatkowa
wykonana przed 1945 r. w Futorach Stolińskich na Polesiu,
przywieziona do Skorzenic k. Lwówka w 1945 r.
MJG ET 2601

226. Lopatková přeslice
vyrobená před rokem 1945 ve Futorech Stolińských v Polesí,
přivezená do Skorzenic koło Lwówka v roce 1945
MJG ET 2601

226. Distaff
made before 1945 in Futory Stolińskie on Polesie,
brought to Skorzenice near Lwówek in 1945
MJG ET 2601

228. Chodnik, tzw. szmaciak
tkany przez Antoninę Myszkę z miejscowości Czuryły, woj. siedleckie
MJG ET 2504

Przywieziony do Dziwiszowa w l. 1965 – 1970.

Chodniki używane były do przykrywania podłóg, rzadziej ław i łózek. Charakterystyczny jest dla nich wątek wykonany z dartych na paski różnokolorowych szmatek, które komponowane są w pasy. Osnowa jest zazwyczaj lniana lub bawełniana. Do zbiorów ofiarowany przez wnuczkę wykonawczyni.

228. Běhoun, tzv. hadrák
utkaný paní Antoninou Myszkou z obce Czuryły, Siedlecké vojvodství
MJG ET 2504

Přivezený do Dziwiszowa v letech 1965 – 1970.

Běhouny se používaly k přikrývání podlah, zřídka lavic a postelí. Jsou charakteristické útkem vyrobeným z trhaných hadrových proužků různých barev, které jsou komponovány do pruhů. Osnova je obvykle lněná nebo bavlněná. Do sbírek byl darován vnučkou autorky.

228. Floor runner (floor cloth)
Woven by Antonina Myszka from Czuryły, Siedlce Province.
MJG ET 2504

Brought to Dziwiszów in the years 1965 – 1970.

Floor runners were used for covering floors, more rarely benches and beds. It is a weft executed from colourful pieces of cloths shred to straps which are weaved into the stripes is their characteristic feature. The warp is usually of flax linen or cotton. Donated to the exhibition by a grand-daughter of the author.

Małą grupę tworzyli repatrianci z Francji, Niemiec i Belgii, w większości górnicy. Licznie zasiedlili okrug wałbrzyski (ok. 50 tys.). Świadomym wyborem kierowali się również reemigranci z Rumunii i Bośni, potomkowie osiadłych tam w XIX w. górali czadeckich i emigrantów z Rzeszowskiego, Tarnobrzeskiego, Tarnopolskiego i Stanisławowskiego.

Malou skupinu tvořili repatrianti z Francie, Německa a Belgie, většinou horníci. Ve větším množství osídlili valbříšskou oblast (asi 50 tisíc). Vědomým výběrem se řídili také reemigranti z Rumunska a Bosny, potomci czadeckých horalů a emigrantů z Řešovského, Tarnobrzeského, Ternopiłského a Stanislavského vojvodství.

A small group of repatriates, most often miners, came from France, Germany and Belgium. In large numbers they settled Wałbrzych area (around 50,000). A conscious choice was made by re-emigrants from Romania and Bosnia – the descendants of highlanders of Czadca District and of emigrants from Rzeszów, Tarnobrzeg, Tarnopol and Stanisławów,

229. Narzuta na łóżko z dwóch kawałków
Dunawiec, Bukowina Rumuńska
bielone lniane płótno, haftowane
MJG ET 2446

229. Dvoudílný přehoz na postel
Dunawiec, Bukowina (Rumunsko)
bělené lněné plátno, výšivka
MJG ET 2446

229. Two-piece bed cover
Dunawiec, Romanian Bukovina
bleached flax linen, embroidery
MJG ET 2446

230. Koszula kobieca
Dunawiec, Bukowina Rumuńska
płótno, haftowana koralikami
MJG ET 2597

230. Ženská košile
Dunawiec, Bukowina (Rumunsko)
plátno, vyšíváné korálky
MJG ET 2597

230. Woman's shirt
Dunawiec, Romanian Bukovina
linen, embroidered with beads
MJG ET 2597

231. Chodaki z drewna (klompy),
Siedziewiczze, pow. Prnjawor Bośnia, przed 1945 r.
MJG ET 2453

231. Dřeváky
Siedziewiczze, oblast Prnjawor, Bosna, před rokem
1945
MJG ET 2453

231. Wooden clogs (Klompe)
Siedziewiczze, Prnjawor District, Bosnia, before
1945
MJG ET 2453

Decyzje o wysiedleniu Niemców z ziem przyzanych Polsce zapadły w sierpniu 1945 r. podczas konferencji w Poczdamie. Jednak exodus ludności niemieckiej rozpoczął się już w styczniu 1945 r., kiedy to do wschodnich granic niemieckich zbliżał się front. Operacja przebiegała chaotycznie i przybrała postać panicznej ucieczki przed nadciągającym frontem. Kolumny uchodźców maszerowały w 20-stopniowym mrozie, często atakowane przez oddziały Armii Czerwonej. Ewakuację przyplaciło życiem wiele tysięcy uchodźców. Jeszcze przed konferencją poczdamską doszło również do wielu brutalnych akcji wysiedleńczych, których dokonywała II Armia Wojska Polskiego, MO, UB, KBW. Właściwe wysiedlenia Niemców rozpoczęto wiosną 1946 r., poprzedzone były wysiedleniami w lecie 1945 r. Obejmowały one, w pierwszej kolejności, powiaty wyznaczone na osiedlenie zdemobilizowanych żołnierzy (12 powiatów wzdłuż granicy zachodniej). Niemców konwojowano do granicy, gdzie byli przekazywani radzieckim władzom okupacyjnym w Niemczech.

W powiecie jeleniogórskim wysiedlenia Niemców prowadziła 10 DP na podstawie rozkazu dowódcy 10 DP nr 12 z 23.06.1945 r. Do lipca 1945 r. z terenu powiatu jeleniogórskiego wysiedlono ponad 80 tys. Niemców.²³

Operacja ta formalnie trwała do końca 1947 r., ale w rzeczywistości wyjazdy trwały jeszcze do 1950 r. W wyniku operacji transferowej, między lutym 1946 a październikiem 1947, województwo wrocławskie opuściły 1 298 562 osoby.

Przez kilkanaście pierwszych miesięcy po wojnie mienie pozostawione przez Niemców, opuszczających Dolny Śląsk, było masowo zabrawane. To zjawisko grabieży utrzymywało się do końca lat 40. Znaczna część majątku komunalnego oraz infrastruktury przemysłowej komunalnej, została w tamtym czasie w rabunkowy sposób zniszczona, zdemonstrowana, zarówno przez Armię Czerwoną, jak i pojedynczych żołnierzy działających na własną rękę. W miarę stabilizacji życia społecznego zarządzaniem mieniem ponemieckim zajęło się Ministerstwo Ziem Odzyskanych.

²³ E. Kościak, *Osadnictwo wiejskie w południowych powiatach Dolnego Śląska w latach 1945 – 1949*, „Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, Wrocław 1982, s.76.

Rozhodnutí o vysídlení Němců ze zemí přidělených Polsku padlo v srpnu 1945 během Postupimské konference. Exodus německého obyvatelstva však začal už v lednu 1945, kdy se k východním německým hranicím blížila fronta. Operace probíhala chaoticky a nabyla podoby panického útěku před postupující frontou. Průvody utečenců pochodovaly ve dvacetistupňových mrazech, často napadány oddíly Rudé armády. Evakuaci zaplatilo životem několik tisíc z nich. Ještě před postupimskou konferencí došlo také k řadě brutálních vysídlovacích akcí, které prováděla II. polská armáda, občanské milice, bezpečnostní služby. Vlastní vysídlení Němců bylo zahájeno na jaře roku 1946, předcházelo mu vysídlení v létě 1945. Zahrnovalo v první řadě okresy vyznačené k osídlení vojáky uvolněnými z armády (12 okresů podél západní hranice). Němci byli odváděni k hranicím, kde byli předáváni sovětským okupačním úřadům v Německu.

V jelenohorském okrese vysídlení NP provádělo 10. pěchotní divize na základě rozkazu jejího velitele č. 12 ze dne 23. 6. 1945. Do července 1945 bylo z území jelenohorského okresu vysídleno více než 80 tisíc Němců.²³

Tato operace trvala formálně do konce roku 1947, ale ve skutečnosti vysídlování trvalo až do roku 1950. V důsledku výměnné operace mezi únorem 1946 a říjnem 1947 opustilo vratislavské vojvodství 1 298 562 obyvatel.

Majetek, který zde zůstal po Němcích, byl několik prvních měsíců od skončení války, byl masově rabován. Rabování probíhalo do konce 40. let. Znáčná část obecního majetku a průmyslové komunální infrastruktury byla tehdy zničena a rozkradena jak Rudou armádou, tak i jednotlivými vojáky, kteří jednali na vlastní pěst. Současně s tím, jak se život po válce vracel do normálních kolejí, správy majetku po německých vysídlených se ujalo ministerstvo znovuzískaných území.

Všichni, Němci i Poláci, kteří byli nuceni opustit svou vlast, zanechat práci mnoha generací, vlastní domovy, rodné vesnice, městečka a města, byli vystaveni nejtěžší zkušnosti, kterou byl pocit

²³ E. Kościak, *Osadnictwo wiejskie w południowych powiatach Dolnego Śląska w latach 1945 – 1949*, „Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, Wrocław 1982, s.76.

settled there in the nineteenth century.

Decisions of expulsion of the Germans from the lands granted to Poland were taken in August 1945 during the conference in Potsdam. However, the exodus of the German population started already in January 1945, when the front line moved close to the German eastern boundaries. The operation proceeded chaotically and took the form of a panic flight before the approaching front. Units of refugees marched in the frost reaching minus 20 degrees Celsius, often attacked by squads of the Red Army. Many thousands of refugees paid with their lives for the evacuation. Before the Potsdam conference, many brutal displacement actions took place, conducted by the Second Army of the Polish Armed Forces, the Citizens' Militia (MO), the Polish Secret Police (UB), and the Internal Security Corps (KBW). The proper deracination of the Germans was commenced in spring 1946, preceded by displacing in summer 1945. The first to be displaced were the districts designated for settling demobilised soldiers (12 districts along the western border). The Germans were escorted to the border, where they were handed over to the Soviet occupation authorities in Germany.

In the district of Jelenia Góra, 10 DP (Infantry Division) was occupied with displacing the Germans, based on the order of commander of 10 DP No. 12 from 23 June, 1945. Until July 1945, over 80 000 Germans were displaced from the area of Jelenia Góra district.²³

This operation formally lasted till the end of 1947, but in fact displacements were going on up to 1950. As a result of the transfer operation between February 1946 and October 1947, 1,298,562 people left the province of Wrocław.

After the war, possessions left by the Germans leaving Lower Silesia were looted on a large scale by over a dozen first months. This phenomenon of pillage continued to the end of the forties. A considerable part of the communal wealth and the communal industrial infrastructure was in that time destroyed in a predatory way, dismantled, both

²³ Kościak E., *Osadnictwo wiejskie w południowych powiatach Dolnego Śląska w latach 1945–1949*, Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Wrocław 1982, p.76

Wszyscy, zarówno Niemcy jak i Polacy, zmuszeni do opuszczenia swojej ojczyzny, porzucenia dorobku wielu pokoleń, własnych domów, rodzinnych wsi, miasteczek i miast, zostali postawieni wobec najcięższego doświadczenia, jakim było poczucie rozpadu dotychczasowych reguł życia i walka o zachowanie własnej tożsamości.

Polska ludność napływająca z różnych regionów Polski i z za granicy znalazła się w nowym dla niej środowisku kulturowym, na które składały się przede wszystkim układy przestrzenne osiedli wiejskich i ich zabudowa, wyposażenie wnętrz mieszkalnych, sprzęty i narzędzia rolnicze, warsztaty rzemieślnicze, czasem ubiory i zabytki sztuki ludowej. Większość zastanego dziedzictwa materialnego została zaakceptowana i zaadaptowana w polskich zbiorowościach, część natomiast została odrzucona ze względu na obcość czy nieprzydatność, ulegając następnie zniszczeniu lub niekiedy trafiając do zbiorów muzealnych.²⁴

Mocno zróżnicowana ludność polska, w pierwszych latach bardzo słabo zintegrowana, musiała w początkowym okresie rozwiązywać liczne konfliktowe sytuacje, powstające nie tylko na tle różnic kulturowych (w obrzędowości, sposobach pożywienia, metodach pracy), ale również różnic ekonomicznych. Regionalne odmienności obejmowały prawie wszystkie przejawy życia społecznego. Najbardziej czytelnymi znakami pochodzenia były strój i gwarowy język, dlatego też w początkowym okresie pochodzenie było raczej ukrywane niż manifestowane. Istnienie wielu różnic nie stwarzało dobrych warunków do kontynuowania tradycji, zamykając ją na długie lata w najbliższych kręgach rodzinnych.

Najdłużej utrzymywały się niektóre zwyczaje i obrzędy, wierzenia, przede wszystkim w tych wsiach, które zasiedlone zostały przez jednolite grupy (re-emigrantów z Rumunii, Jugosławii lub z jednej wsi czy okolicy z Kresów) lub, gdy któraś z grup miała przewagę na danym terenie. Nie były one wówczas narażone na wyśmiewanie przez innych współmieszkańców wsi postępujących inaczej. Natomiast w miejscowościach zasiedlonych przez grupy pochodzące z różnych regionów występowało wza-

rozpadu dosavadních pravidel života a boj o udržení vlastní identity.

Polské obyvatelstvo přicházející z různých oblastí Polska a ze zahraničí se ocitlo v novém kulturním prostředí, které tvořilo prostorové uspořádání vesnických sídel, jejich zástavba, vybavení obytných místností, zemědělské vybavení a nářadí, řemeslnické dílny, někdy oblečení a památky lidového umění. Většina materiálního dědictví byla polskou společností přijata a přizpůsobena, část však byla odmítnuta s ohledem na cizost nebo neužitečnost a byla postupně zničena nebo se stala součástí muzejních sbírek.²⁴

Silně diferenciované polské obyvatelstvo, které bylo v prvních letech velmi slabě integrováno, muselo v počátečním období řešit řadu konfliktních situací, které vznikaly nejen na pozadí kulturních odlišností (ve zvycích, způsobech výživy, metodách práce), ale také ekonomických rozdílů. Regionální odlišnosti zahrnovaly téměř všechny projevy společenského života. Nejčitelnějšími znaky původu byl kroj a nářečí, proto také byl původ v počátečním období spíše skrýván nebo manifestován. Mnohost rozdílů nevytvářela dobré podmínky pro pokračování tradice, a proto byla uzavřena po dlouhá léta v nejbližších rodinných kruzích.

Nejdéle se udržovaly některé zvyky, obřady a obyčeje především na vesnicích, které byly osídleny jednotnými skupinami (reemigrantů z Rumunska, Jugoslávie nebo jedné vesnice nebo blízkého okolí z východního pohraničí), nebo tam, kde některá ze skupin měla na daném území převahu. V takovém případě nebyly vystaveny posměchu ostatních sousedů, kteří měli jiné zvyky. Naopak v obcích, které byly osídleny skupinami z různých oblastí docházelo ke vzájemnému posuzování jednotlivých zvyků a odmítání těch, které byly nepřijatelné (koledování dospělých s betlémem, oblíbené v okolí Krakova, považovali ostatní za žebrání), nebo v nových podmínkách ztratily svůj smysl a význam (seno na podlaže, snop „děd“ v rohu místnosti atd.). Nejčastěji byly upraveny ty zvyky, které se příliš výrazně lišily od ostatních, nebo ty, které byly považovány za projev

by the Red Army and by single soldiers acting on their own. With the stabilization of social life, the Ministry of Regained Territories dealt with managing the formerly German possessions.

Everyone, both the Germans and the Poles, forced to leaving their homeland, leaving achievements of many generations, own houses, family villages, towns and cities, were exposed to the hardest experience – the disintegration of existing rules of life and the fight for keeping one's own identity.

The Polish population, coming from various regions of Poland and from abroad, was in the new cultural environment which above all consisted of spatial arrangements of country housing estates and their building development, equipping of interiors, appliances and agricultural tools, craftsman's workshops, sometimes clothes, and relics of the folk art. The majority of existing material legacy was accepted and adapted in Polish communities, however, a part was rejected because of strangeness or uselessness, underwent destruction, or sometimes found its way to museums' collections.²⁴

A diversified Polish population, poorly integrated during the first years, in the initial period had to solve numerous conflictual situations, coming into existence not only relating to cultural differences (in rites, ways of nourishing, methods of work), but also to economic variations. Regional dissimilarities included almost all manifestations of the social life. A dress and a dialectal language were the most legible origin marks, therefore in the initial period the origin was rather concealed than manifested. The existence of many differences did not create the best possible conditions for carrying the tradition on, shutting it for many years in a circle of the closest family.

Some customs and ceremonies continued, beliefs were kept above all in the villages that were settled by uniform groups (of re-emigrants from Romania, Yugoslavia, or from one village, or one area from the Eastern Borderlines) or when some group prevailed on the given area. Then, they were not

²⁴ H. Wesołowska, *Dolny Śląsk jako region etnograficzny*, [w:] *Śląsk, Schlesien, Slesko. Przenikanie kultur*, Wrocław 2000, s. 16.

²⁴ H. Wesołowska, *Dolny Śląsk jako region etnograficzny*, [in:] *Śląsk, Schlesien, Sleszsko. Przenikanie kultur*, Wrocław 2000, s. 16.

²⁴ Wesołowska H., *Dolny Śląsk jako region etnograficzny*, [in:] *Śląsk, Schlesien, Slesko. Przenikanie kultur*, Wrocław 2000, p. 16

jemne wartościowanie poszczególnych zwyczajów i odrzucanie tych, które nie zyskały akceptacji (chodzenie z szopką przez dorosłych, popularne w Krakowskiem, u innych uchodziło za żebranie) lub w nowych warunkach utraciły swój sens i znaczenie (siano na podłodze snop-dziad w kącie itp.). Najczęściej zredukowano te zwyczaje, które zbyt jaskrawo różniły się od innych lub te, które były uważane za przejaw zacofania kulturalnego. Czasem wzajemnie przejmowano niektóre elementy zaobserwowane u innych grup. Niekiedy zaś pod wpływem tych obserwacji modyfikowano własne zwyczaje. Na te procesy integracyjne wpłynęły też „mieszane” małżeństwa, przenikająca z zewnątrz laicyzacja i modernizacja życia oraz przejmowanie miejskiego stylu życia.

Współczesne zwyczaje i obrzędy doroczne oraz rodzinne na Dolnym Śląsku są rezultatem przemian kulturowo-społecznych zachodzących w tym regionie po II wojnie światowej. Wraz z ludnością, która opuściła te tereny, zanikły tradycje charakteryzujące Dolny Śląsk. W ich miejsce, pochodzący z różnych regionów Polski przesiadłeńcy, przynieśli własne zwyczaje i obrzędy ukształtowane w poprzednim miejscu zamieszkania. W pierwszych latach powojennych na Dolnym Śląsku, zarówno święta i uroczystości rodzinne, obchodzone wg własnych dawnych wzorów. Posiadały one wprawdzie, wspólnie dla wszystkich grup, ogólnopolskie treści i przebiegały wg analogicznych scenariuszy, to jednak w szczegółach znacznie się różniły. Najbogatszy zespół tradycyjnych elementów zawierały obrzędy przesiadłeńców z byłych Kresów Wschodnich. Cechowała je duża różnorodność i oryginalność, zwłaszcza treści wierzeniowych, magicznych, wróżebnych, nawiązujących do folkloru białoruskiego i ukraińskiego. Duży konserwatywizm wykazywali również w tym zakresie reemigranci z Rumunii i Jugosławii. Występowały u nich zwyczaje i obrzędy, które ich przodkowie wynieśli w XIX w. do nowych miejsc zamieszkania i pieczołowicie pielęgnowali, przywożąc ze sobą na ziemię zachodnie, gdy w Polsce one już dawno zanikły. Natomiast zwyczaje migrantów wewnętrznych z Małopolski i centralnej Polski cechowała duża ilość elementów o charakterze widowiskowo-zabawowym (muzyka, pieśni, zabawa). Skromnie przedstawiały się zwyczaje u osadników z Wielkopolski, zachodniej

kulturowo zaostalosti. Občas byly vzájemně přebírány některé prvky výsledované u jiných skupin nebo pod vlivem těchto pozorování byly upraveny vlastní zvyky. Na tyto integrační procesy měla vliv „smíšená“ manželství, z vnějšku působící laicizace a modernizace života a přebírání městského životního stylu.

Současné zvyky a roční a rodinné obřady v Dolním Slezsku jsou výsledkem kulturních a sociálních změn, ke kterým v tomto regionu došlo po 2. světové válce. Společně s obyvateli, kteří opustili tuto oblast, zanikly tradice, kterými se Dolní Slezsko vyznačovalo. Na jejich místo přinesli přistěhovalci z různých oblastí Polska vlastní zvyky a obřady, které vznikly v původním domově. Svátky i rodinné oslavy se v prvních poválečných letech v Dolním Slezsku slavily podle vlastních, dávných vzorů. Měly skutečný celonárodní význam, společný pro všechny skupiny, a probíhaly podle analogických scénářů, v jednotlivých detailech se však lišily. Nejbohatší soubor tradičních prvků obsahovaly obřady přesídlenců z bývalého východního pohraničí (Kresy Wschodnie). Vyznačovaly se velkou rozmanitostí a originalitou, zejména náboženské zvyky a magické a všestekné obyčeje navazující na běloruských a ukrajinský folklor. Velkým konservatismem se v tomto směru vyznačovali také imigranti z Rumunska a Jugoslávie. Udrželi si zvyky a obřady, které si jejich předkové odnesli v 19. století a pečlivě je v novém bydlišti udržovali. Jejich potomci si je přivezli na znovuzískaná území v době, když už tyto v Polsku dávno zanikly. Naopak zvyky imigrantů z Malopolska a středního Polska byly charakteristické velkým množstvím prvků zábavného charakteru (hudba, písně, hry). Skromně se jevily zvyky osadníků z Velkopolska, západní části Lodžského vojvodství a Pomořan, kde se udrželo jen málo tradičních prvků.

Stálá tendence vedoucí ke zvyšování životní úrovně v oblasti materiální kultury způsobila, že se do muzeí dostalo nepotřebné zemědělské nářadí, nástroje, krásně vyšívané košile, kazajky ze sukna, tkalcovské stavy, truhly a jiné výrobky regionálního lidového umění, které se jako doklady o místě a času svého vzniku staly v nové skutečnosti nepotřebné.

V současnosti jako cenná hodnota regionální kultury zůstává možnost

exposed to laughter by other village inmates for acting differently. However, mutual assessing of individual customs and rejecting the ones which did not gain acceptance were found in towns settled by groups coming from various regions (walking with the Christmas crib by adults, popular in Cracow Land, others regarded as begging) or lost their meaning in new conditions (straw on the floor, a sheaf of wheat – so called: “dziad” (old man) in the corner, and so on).

The customs which too brightly differed or the ones which were regarded as the expression of cultural backwardness, were most often reduced. Sometimes some elements, observed in other groups, were mutually taken over. Sometimes, under the influence of this observation, own customs were modified. “Mixed” marriages also influenced these integration processes, the secularization permeating from the outside, the modernization of life and adopting an urban lifestyle.

Contemporary customs, annual and family ceremonies in Lower Silesia are the result of cultural-social transformations occurring in this region after the World War II. Along with the population which left these areas, characteristic traditions of Lower Silesia disappeared. In their place migrants, coming from various regions of Poland, brought their own customs and ceremonies formed in the previous domicile. In the first post-war years in Lower Silesia, both holidays and family fêtes, were celebrated according to own former models. They admittedly had all-Polish contents and ran according to analogous scenarios, shared by all groups, still in details they differed a lot. Ceremonies of migrants from the former Eastern Borderlands contained the richest set of traditional elements. A large variety and originality characterised them, especially religious, magic, prophetic contents referring to the Belarussian and Ukrainian folklore. In this respect, re-emigrants from Romania and Yugoslavia also demonstrated a great conservatism. They had customs and ceremonies, which their ancestors had taken away in the nineteenth century to new places of residence and had meticulously looked after, that they now brought back to the western lands, while in Poland they had already disappeared

części województwa łódzkiego i Pomorza, gdzie przetrwało niewiele tradycyjnych elementów.

Stała tendencja podnoszenia standardów życia w dziedzinie kultury materialnej sprawiły, że trafiły do muzeów niepotrzebne już narzędzia rolnicze, sprzęty, pięknie haftowane koszule, kaftany z sukna, narzędzia tkackie, skrzynie i inne wytwory regionalnej sztuki ludowej, które będąc wytworami określonego czasu i miejsca, stały się przedmiotami zbędnymi w nowej rzeczywistości.

Obecnie ceną wartością kultury regionu pozostaje możliwość czerpania z jeszcze żywej tradycji przekazu ustnego. Dotyczy to bogatego repertuaru pieśniowego oraz zwyczajów związanych z obrzędowością doroczną i rodzinną. Większość dolnośląskich rodzin do dziś wykazuje mocne przywiązanie do wartości kultury przekazanych przez pokolenie dziadków. W powojennych warunkach Dolnego Śląska krąg rodzinny stał się najmocniejszą ostoją kultywowania tradycji z poprzednich regionów zamieszkania.²⁵

čerpat z ještě živé tradice ústního podání. Týká se to bohatého písňového repertoáru a zvyků spojených s ročními a rodinnými obřady. Většina dolnoslezských rodin dodnes vykazuje silnou příslušnost k hodnotám kultury předávaných pokoleními jejich předků. V poválečných podmínkách Dolního Slezska se rodinný kruh stal nejsilnější ochranou pro kultivování tradice z původního domova.²⁵

a long time ago.

Customs of internal migrants from Lesser Poland and central Poland were characterised by a lot of spectacular and amusement elements (music, songs, entertainment). The customs of settlers from Greater Poland, the western part of Łódź province and Pomerania, were more modest, as not many traditional elements survived.

The tendency of raising the standards of living in the field of material culture caused that there were donated to museums: unnecessary agricultural tools, appliances, nicely embroidered shirts, long-sleeved working jackets of broadcloth, weaving tools, chest boxes, and other products of the regional folk art which, being products of a certain time and place, now became unnecessary in the new reality.

At present, the possibility of drawing from the vivid tradition of verbal message is still a great value of the culture of the region. This regards both the rich song repertoire and the customs associated with annual and family ceremonials. To this day, the majority of Lower Silesia families shows strong tying to the cultural values passed on by the generation of grandfathers. In post-war conditions of Lower Silesia, the family circle became the anchor of cultivating the traditions of previous regions of living.²⁵

²⁵ H. Dumin, *Folklor na scenie. Praktykowanie tradycji w warunkach współczesnej wsi.*, [w:] *Mom jo skarb... Dolnośląskie tradycje w procesie przemian*, pod red. E. Berendt, H. Dumin, Wrocław 2009, s. 100.

²⁵ H. Dumin, *Folklor na scenie. Praktykowanie tradycji w warunkach współczesnej wsi.*, [in:] *Mom jo skarb... Dolnośląskie tradycje w procesie przemian*, ed. E. Berendt, H. Dumin, Wrocław 2009, s. 100.

²⁵ Dumin H., *Folklor na scenie. Praktykowanie tradycji w warunkach współczesnej wsi.*, [in:] *Mom jo skarb... Dolnośląskie tradycje w procesie przemian*, editorship by E. Berendt, H. Dumin, Wrocław 2009, p.100.

SŁOWNIK POLSKICH I NIEMIECKICH NAZW GEOGRAFICZNYCH

SLOVNÍK POLSKÝCH A NĚMECKÝCH GEOGRAFICKÝCH POJMŮ

INDEX OF THE POLISH AND GERMAN GEOGRAFIC NAMES:

Bardo	Wartha
Bobrów	Boberstein
Bolesławiec	Bunzlau
Bolków	Bolkenhain
Bóbr (River)	Bober
Borowy Jar (Gorge)	Sattlerschlucht
Bukowiec	Buchwald
Chełmsko	Schömborg (Schönberg)
Chojnik (Mount)	Kynast
Cieplice	Bad Warmbrunn
Dąbrowica	Eichberg
Dziwiszów	Berbisdorf
Głogów	Glogau
Golnice	Groß Gollnitsch
Grabary	Hartau
Grota–Roweckiego, Wzgórze (Hill)	Opitz Berg
Gryfów Śląski	Greiffenberg
Izerskie Góry (Mountains)	Isergebirge
Jagniątków	Agnetendorf
Jakuszyce	Jakobsthal
Jawor	Jauer
Jelenia Góra	Hirschberg
Jeżów Sudecki	Grunau
Kaczawskie Góry (Mountains)	Bober–Katzbach–Gebirge
Kamienna Góra	Landeshut
Karkonosze (Mountains)	Riesengebirge
Karpacz	Krummhübel
Karpniki	Fischbach
Kłodzko	Glatz
Kopaniec	Seiferschau
Kościuszki, Wzgórze (Hill)	Cavalierberg
Kowary	Schmiedeberg im Riesengebirge
Koziniec, Wzgórze (Hill)	Molkenberg
Krzaczyna	Buschvorwerk
Krzyszów	Grüssau

Krzywoustego, Wzgórze (the Wrymouth's Hill)	Hausberg
Lubań	Lauban
Lubawka	Liebau
Lubiąż	Leubus
Lubomierz	Liebenthal
Lwówek Śląski	Löwenberg
Łomnica	Lomnitz
Łużyce (Latin: Lusatia)	Lausitz
Mała Kopa (Mount)	Kleine Koppe
Marczyce	Märzdorf
Miłków	Arnsdorf
Miszkowice	Michelsdorf
Mysłakowice	Erdmannsdorf–Zillerthal
Pakoszów	Wernersdorf
Piechowice	Petersdorf
Prószków	Proskau
Przeździeża	Dippelsdorf
Siedlęcin	Boberröhrsdorf
Siodło, Wzgórze (Hill)	Sattler
Skałki, Wzgórze (Hill)	Vogelberg
Skorzynice	Hartliebsdorf
Sobieszów	Hermsdorf am Kynast
Sosnówka	Arnsdorf
Strużnica	Neudorf
Sulików	Schönberg
Śnieżka (Mount)	Schneekoppe
Śnieżne Kotły (Glacial Cirques)	Schnee gruben
Świdnica	Schweidnitz
Świeżawa	Schönau an der Katzbach
Strupice	Straupitz
Sudety (Sudetes Mountains)	Sudeten
Szklarska Poręba	Schreiberhau
Wambierzyce	Albendorf
Wieża	Niederwiese
Wilcza Poręba	Wolfshau
Wleń	Lähn
Wojanów	Schildau
Wojcieszów	Kauffung
Wrocław	Breslau
Wysoki Kamień (Mount)	Hochstein
Zachełmie	Saalberg
Złotoryja	Goldberg
Złoty Widok	Goldene Aussicht

